

FÖRROCHNU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR NR 1 1978 PRIS 10 KR

Tel: 08/21 99 78
onsd. 18-20
Ansvarig utgivare:
Ulla-Britt Antman

Herkulesgatan 11, 4 tr
Postadress: Box 16213
103 24 Stockholm
Postgiro: 35 60 72-9
Bankgiro 324-1262

FÖRROCHNU

Innehåll:

Torbjörn Holmgren: Arbetarrörelsen och Nick Carter	4
Tommy Hammarström: Johan Leksell – silhuettklippare	17
E E Kisch: Reportaget som konst- och kampform	28
Günter Wallraff: Kisch och jag	31
Jan Myrdal: Martin Distelis politiska djurbilder	35
David Stansvik: Det första ångloket?	46
Svante Svensson: Naturen och människan	48
Tommy Hammarström: Hembygdsvård – en folkrörelse i arbete	58
Recensioner	61

Omslag: "Dansande par", silhuettklipp av Johan Leksell, från boken "Skuggbilder eller den lilla silhuettboken av Johan Leksell. Med text av Farbror Stork." I. Svensk Läraretidnings förlag, Stockholm 1913. Se närmare presentation av konstnären på sid 17.

Baksidan: Bild av Johan Leksell från del II. av bok med samma titel som ovan.

Förr och Nu ägs av föreningen med samma namn.
Föreningens paroller är:

- För en folkets kultur
- För en folkets historia
- För svar för yttrande- och tryckfrihet
- Antimperialism

Medlemskap 250:- Prenumeration 4 nr för
35:- Stöd pren. 70:-
Postgiro 35 60 72-9

Styrelse

Christina Ericson, ordförande
Lotta Jonson, kassör
Ulla-Britt Antman, ansv. utg.
Kent Begler
Staffan Glassel
Sophie Hedin
Tommy Hammarström
Lotta Jonson
Annelie Jordahl
Ylva Holm

Arbetarrörelsen och Nick Carter

Anteckningar kring en kulturkamp

**Ungdom, bärare av framtidens kultur, upp till kamp mot smuts och mörker!
Ljus över landet, det är vad vi vilja!**

Det var några av de paroller som fanns med på det flygblad som Socialdemokratiska ungdomsförbundet spred i en halv miljon exemplar år 1907.

Så startade arbetarrörelsens kamp mot Nick Carter och smutslitteraturen. Torbjörn Holmgren beskriver i denna artikel kolportageromanernas framväxt, arbetarrörelsens motåtgärder under 1900-talets första årtionden och gör en utvärdering av denna kulturkamp.

Sitter man och bläddrar i några gamla Nick Carter-häften från seklets början slår det en hur rumsrena de trots allt är jämfört med dagens massiva utbud av rasism, brutalitet och kvinnoförakt i t ex Nick Carter, för ungefär 10 år sedan återuppväckt.

För den tidens socialdemokratiska arbetarrörelse var det i alla händelser fråga om allvar. "Ingen mildhet! Hänsynslös kamp!" manade Per Albin Hansson, då (1908) chefredaktör för det socialdemokratiska ungdomsförbundets tidning Fram.

Vi kan så här 70 år efteråt ha lite svårt att förstå den heliga vrede som genomsyrade kampen mot Nick Carter. Men då läser vi med våra avtrubbade, förhårdade ögon. Vi, som levt med Nick Carter i olika skepnader mitt ibland oss i hela vårt liv.

För en sentida läsare framträder den legendariske detektiven från sekelskiftet som en rätt oförarglig figur med sitt lösskagg, sin röntgenblick och sin eminenta kännedom om allsköns löndörrar och lönntrappor. Men det är också så att Nick Carter fick stå som be-

teckning även för andra, brutaltare serier. "Nick Carter-litteratur" kom att bli ett samlingsbegrepp för vad man inom arbetarrörelsen såg som undermålig litteratur överhuvudtaget.

Redan 1907 hade ett upprop, "Ungdom! Upp till kamp mot smutslitteraturen!" tryckts i en halv miljon exemplar som spreds ut över landet. 1908 var det dags att ge sig på Nick Carter.

Detta var de första dramatiska mötena mellan arbetarrörelsen och vad som numera ibland kallas "triviallitteraturen". Sedan blev det fler konfrontationer, men i det följande tänker jag koncentrera mig på den första stora sammandrabbningen. Det blev en långvarig strid varifrån svallvågorna sträcker sig in i vår nutid.

INDUSTRIALISMENS GENOMBROTT

För att starta från början. Någonstans i slutet av 1800-talet, tiden för industrialismens definitiva genombrott i Sverige, möts en framväxande arbetarrörelse och en begynnande

massproduktion av triviallitteratur. Med denna litteratur vände sig förlagen, vid den tiden många och små, till den nya läs- och köppublik som uppstått i industrialismens kölvatten. Det var en litteratur anpassad till denna publik: drömbilder, verklighetsflykt efter en slitsam arbetsdag.

Industrialismens och kapitalismens genombrott hade medfört genomgripande förändringar av arbetarbefolkningens hela livssammanhang. Man kan peka på urbanisering, tillvaron som lönearbetare, hur underkapitalismen en långtgående specialisering fick till följd en arbetsdelning: intellektuellt och manuellt arbete åtskiljdes. Arbetet i fabriker-na får en karaktär av tvång och driftförsakelse.

I det gamla samhället hade hemmet och familjen varit säte för produktionen, nu blir de säte blott för reproduktionen, den arbetsfria tiden: vila, äta, tillfredsställa andliga behov etc. Kulturen blir inte på samma sätt som tidigare en del av det dagliga arbetet (så tynar t ex arbetsvisorna av något decennium in på 1900-talet) utan handlar snarare om avkoppling, underhållning. Detta i takt med bl a ökad mekanisering. Kulturen kommer att kopplas till fritiden: den får kompensera för slitet, tristessen och förtrycket på arbetsplatserna.

Under seklets början var arbetsdagen ofta mycket lång, inte heller gav lönerna något utrymme för fritidskonsumtion. Istället organiserade arbetarna själva sin fritid: utflykter i det gröna med matsäck, kaffe och brännvin. Eller också tillbringade arbetarfamiljerna sommarsöndagarna kollektivt i någon Folkets Park, deras egen kulturinstitution. Först så småningom började fritidssektorn bli ett viktigt område för kapitalets investeringar.

MOT SMUTSLITTERATUREN

När arbetarklassen började organisera sig sattes krafterna in på det fackliga och politiska fältet. Inte minst på 1890-talet stod klasskampen hård och länge förnekade många arbetssköpare arbetarna rätten att organisera sig. Någon expansion av bildnings- och kultu-

rintresset inom arbetarrörelsen kan man knappast tala om förrän några år in på 1900-talet, då bl a i samband med kampen mot "smutslitteraturen" och Nick Carter.

Ett genombrott för bildningsintresset kom på det Socialdemokratiska ungdomsförbundets andra kongress 1907. Där manifesterades detta intresse i inte mindre än 22 av sammanlagt 83 motioner. Det gällde bl a vandringsbibliotek, arbetarhögskola och studiecirkel.

Redan mot slutet av år 1906 hade Kumla socialdemokratiska ungdomsklubb antagit en resolution där man gick till skarpt angrepp mot den "s k smutslitteraturen". Kravet utrepades inför kongressen 1907 av klubben i Hagalund i form av en motion "om åtgärders vidtagande mot den s k smutslitteraturen och förhindrandet av dess spridning".

Resultatet blev att kongressen antog en proklamation mot "smutslitteraturen". Denna trycktes som sagt i en halv miljon exemplar som fördelades på klubbarna.

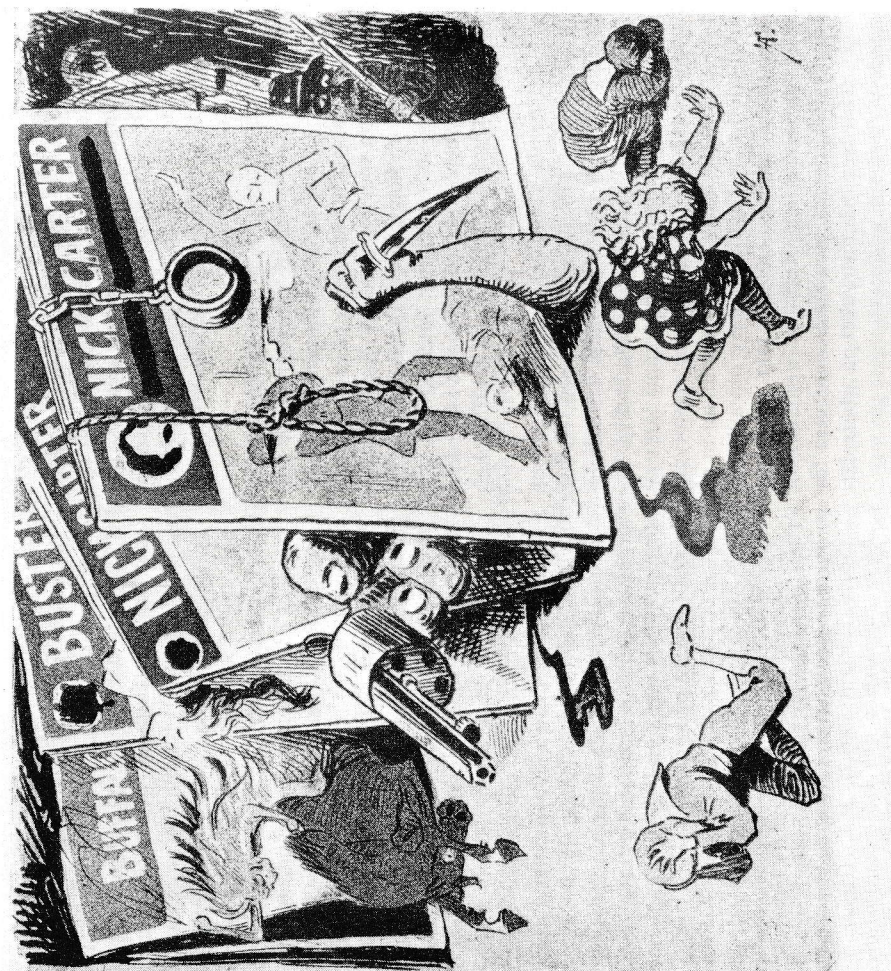
* Om kolportageromanen kan man läsa i t ex O Wieselgren: *Några anteckningar om våra dagars folklitteratur* (Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen 1914), Elisabeth Eurén: *Kolportagelitteraturen och dess bekämpande i Tyskland* (Social Tidskrift 1909:2), M L. Gagner: *Våra barns nöjesläsning och kolportagelitteraturen*, (Verdandi 1909). E Tykesson skriver om rövarromanen i *Rövarromanen och dess hjätte* (Lund 1940). I Bokvännen finns två artiklar av Gösta Rudberg: *Nick Carter och de andra* (1961-1) och *Från kolportagehäftenas tid* (1961:8).

"Ungdom! Upp till kamp mot smutslitteraturen!"

Så löd parollen. Vilken litteratur var det man vände sig mot? Vilken var orsaken till kampanjen just vid denna tidpunkt?

Med "smutslitteratur" menade man i upp-ropet främst "förseglade paket, som med pikanta rubriker, ockrande på de råaste instinkter, förena ett smutsigt och meningslöst innehåll". Man vände sig också mot "kolportagelitteraturen".

häftespublikationer med rafflande titlar sådana som "Bakom fällda rullgardiner", "Elsa den förföljda eller svartsjukans

"Bort med rövare- och revolverromanerna som förgifta ungdomen" (ur *Karbasen* 28.11 1908)

offer", "Liket i byrållådan" m fl. Dessas innehåll är absolut värdelöst och smakfördärvande.

Kännetecknande var också ett "samvetslöst premiesystem" och de enormt höga provisiorerna för kolportörerna.

KOLPORTAGEROMANERNA

Kolportageromanerna förekom i Sverige redan på 1870-talet men det var först i början av 1900-talet som "denna litteratur vågat sig ut i bredaste offentligheten" (Gurli Linder: *Våra barns fria läsning*. Sthlm 1916. s 84). Ofta

förekommande benämningar som "piglitteratur" och "drängkammarlitteratur" anger kolportage- och liknande litteraturs sociala status. "Mord och mordförsök, rån, förfälskning, barnarof och dylikt utgöra knutarna på händelseutvecklingens tråd", skrev O. Wieselgren om kolportagelitteraturen i en es-sä 1914.* Han försökte härleda den ur den franska följetongsromanen (Sue, du Terrail), detektivromantiken (E.A. Poe) och rövromanen.

De goda och ädla personerna segrar. Dock noterade Wieselgren en subversiv tendens: hur det "skymtar överallt i kolportageroma-

erna en mot den bestående ordning starkt fientlig uppfattning". De goda och ädla stod inte sällan på folkets sida.

Romanerna kom ut häftesvis i långa serier och utgivningen var ofta kombinerad med ett sk premiesystem. Köpte man t ex ett häfte för 10 öre och bestämde sig för en hel serie kunde man i många fall få en premie på ett halvt dussin nysilverskedar eller en kulört fruktskål.

Men det blev dyrt! Det normala priset för en hel roman tycks ha legat på omkring 7-9 kronor, men det kunde förekomma priser på upp till 16 kronor. Och betalningsvillkoren var hårda: hade inte kunden löst ut alla häften inom en viss tidsperiod förlorade hon ofta alla sina pengar. Man kan verkligen som Ragnar Fehr i Social Tidskrift 1909 tala om "kolportageromanernas häftesvisa utsugning av fan-tasi och kassa".

Till stor del var det fråga om dåliga översättningar av tyska original: omsider hade det slagit de tyska romanfabrikanterna att det fanns en stor marknad i Skandinavien och så sändes vagnslast efter vagnslast hit. En rad förlag uppstod snart i både Sverige och Danmark. Agenter och kommissionärer spred sedan ut de färggranna häftena i varje vrå av landet mot procent på försäljningen. En situationsbild från DN 20.1 1909:

Diskarna prunka af de granna titelbladen och man behöfver inte stå länge förrän någon pojke eller arbetare träder in, väljer omsorgsfullt i högen och offrar sin 25-öring eller 10-öring.

Med en sådan distribution nådde man långt utanför de etablerade cirkulationsvägarna för böcker.

NICK CARTER

Omkring 1908 hade marknaden översvämmats av nya serier i jätteupplagor. Med ut-sprung i USA kom Buffalo Bill, Texas Jack, Nick Carter m fl hit. Nick Carter hade getts ut i Sverige redan 1903 men "av denna plöts-liga massproduktion förklarades således, att

just under åren 1908 och 1909 samtidigt på flera håll protestrop hava höjts mot denna form av litteraturhyra." (E Eurén i Social Tidskrift 1909:2, s 72.)

Dessa berättelser såldes, i motsats till kolportageromanerna, i häften som vart och ett innehöll en avslutad historia. Detta innebar att dessa blev så mycket lättare tillgängliga.

Vem var då Nick Carter, "Amerikas störste detektiv"? Han höll till i New York, "denna stad, som på sagolikt kort tid förvandlats från ett fiskeläge till världens näst största stad, i hvilken lifvet avspeglar sig så brokigt, så mörkt, så berusande och hjärtslitande som i ingen annan". Så kunde man läsa på häftenas baksida. I ett svep förflyttades man ut i den stora världen, bort från en trist vardag.

Och Nick Carter, ja

Hvad han uträttat och genomlevvat, hvilka fruktansvärda faror, han dagligen varit utsatt för, hvilka namnlösa lidanden och kval, han varit tvungen att utstå under utförvandtet af sin farliga verksamhet, och under loppet av sin hederskrönta lifsbana...

Ja, låtom oss lyssna. Ty Nick Carter berättar själf sina äventyr. "Till och med de mest sinnrikt konstruerade kriminalromaner blek-na som matta skuggor vid sidan af dessa af färg och lif strålande, praktfulla berättelser." Och så vidare.

Verkligen upplevda äventyr? Den mest kände författaren till Nick Carter, Fr. Dey, betalades efter antalet ord och fabricerade i regel ett häfte om 30 000 ord per vecka. När det knep drev han upp sin produktion till tre häften i veckan, dvs 15 000 ord per dag. På andra ställen gick det till på samma sätt: be-ställningar lades ut till andra eller tredje rang-ens författare mot bra betalning. Gurli Linder rapporterade om "... riktiga fabriker i Tysk-land, England och Amerika för i synnerhet detektivromaner".

Pionjär på området var E. Beadle med sina "dime novels". Han utarbetade formulär som delades ut till förlagets författare, vars roll blev att i stort sett fylla i dessa formulär.

Så inordnades litteraturen i det närmaste totalt under marknadslagarna. Författarna blev lönearbete. Deras produkter var bestämda: de kunde ändras om och anpassas helt efter förläggarnas krav på maximal profitt. Som marknadssekonomins direkta uttryck ifråga om litteratur kan man sålunda betrakta den s k triviallitteraturen: veckotidningsnoveller, pornografi, "kiosckare" etc.

ÅTGÄRDER MOT SMUTSLITTERATUREN

Vi har sett hur från omkring 1908 en ny importvara översvämmade den svenska marknaden. I oktobernumret av Fram, samma år, läser man att "överbalt säljes en del detektivhistorier i gräsliga omslag och med ett lika gräsligt innehåll, avhandlande Nick Carters, 'Amerikas störste detektiv', vidunderliga berättelser".

I tidningen manades till kamp mot såväl Nick Carter som förfalskade Sherlock Holmes-historier. Och strax innan nyåret lät man från det Socialdemokratiska ungdomsförbundet trycka och distribuera ett nytt upprop mot "smutslitteraturen". Här säger man sig kunna konstatera att kolportägelitteraturen till sist undanträngts men istället ersatts av "den mångfald av dumma och vidriga detektiv- och andra historier, som nu överallt utkolporteras i avslutade 10 å 25-öreshäften". Den betecknades som vida farligare än kolportägelitteraturen, särskilt betonades i uppropet dess karaktär av ren "förbrytarellite", exempel gavs på "förgiftningsarbetet" bland skolungdomen. Man påpekade också det systematiska i förgiftningen: en ny Nick Carter-historia följdes på biograferna av en "dramatisk bildserie" av samma historia.

I det första uppropet, 1907, hade det manats till hänsynslös kamp mot smutslitteraturen, men några direkta kampmetoder hade inte angetts. Nu ges exempel på en rad åtgärder:

Man manar arbetarna att föra upp frågan på dagordningen i sina respektive föreningar.

Man manar föreningar och enskilda att "överhoppa cigarrhandlare och andra som föra

uselheten i marknaden, med uppmaningar att upphöra därmed". Man manar alla att ständigt ge akt på de förlag som spred "smörjan" och en rad av dessa namngavs.

Slutligen manar man, liksom 1907, till spridande av kännedom om billighetsböcker: "den verkligt goda och prisbilliga litteratur, som bl a i enkronasböcker utgår från de flesta äldre förlag".

Slutappellen löd:

Arbetare! Bildningsintresserade! Vi räknar med eder medverkan i den betydelsefulla kamp mot smuts- och kolportägelitteratur, som den socialdemokratiska ungdomen rest. Ljus över landet, det är det vi vilja!

BILDNINGSINTRESSERADE

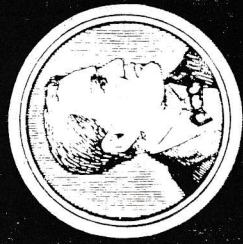
Till de bildningsintresserade man vände sig till hörde t ex Folkbildningsförbundet och Folkbiblioteksrörelsen. Det förra hade bildats 1903 och hade sina rötter i 80-talsradikalismen. Man sysslade i huvudsak med föreläsningar och bokförmiddling. Folkbiblioteks-rörelsen fick vind i seglen mot slutet av 1800-talet genom den framväxande arbetarklassens krav på bättre bildningsmöjligheter.

På ett möte mot "smutslitteraturen" i Stockholm 7.4 1907 hade lagts fram förslag från olika håll om att göra den "goda" litteraturen lättare tillgänglig, bl a genom upprättande av folkbibliotek, krigsändamål av vandringsbibliotek samt spridning av "god häfteslitteratur".

Folkbildningsförbundet lade i sin tidskrift Folkbiblioteksbladet 1907 fram en plan för kampen mot "smutslitteraturen". Man tänkte sig en utgivning av "fängslade och spännande men litterärt värdefulla arbeten" och man lade stor vikt vid distributionen. Där hade smutslitteraturen länge haft ett övertag, menade man.

Vi möter hos dessa bildningsintresserade en stark tro på upplysningens makt och den "goda" litteraturens möjligheter när det gällde att "förädla smaken" (och utjämna klasskillnaderna). Det är det vänsterliberala bild-

— Hvarje häfte utgör en avslutad berättelse. —

NICK CARTER

AMERIKAS STÖRSTE DETEKTIV

10. Bandet.

Pris 25 öre.

THE AUTHOR OF
"NICK CARTER"

Nick Carter, Amerikas störste detektiv, i svenskt 25-öreshäfte år 1907.

NICK CARTER

Amerikas störste detektiv.

Det fins ingen Amerikanare, ung eller gammal, som icke har hört talas om Nick Carter — och likväl lever knappast i alla de förnämde staterna en enda människa, som förs påstå, att han vet hur världens berömdaste detektiv ser ut. Till och med hans intimaste vän, Inspektör McClusky, den store ledaren af Nev-Yorks detektivpolis, tviflar på, att han någonsin sett Nick Carter sådan, som han ser ut i verkligheten.

Just i hans förmåga att förvandla sig, i hans oupphugna förklädnadsförmåga, i möjligheten att ändra hållning, min, röst, ja till och med blicken ligger hemligheten af hans otroliga framgång, ty dessa egenskaper sätta honom i stånd att okänd färdas såväl i de högsta som i de lägsta kretsar, ja till och med på ställen, hvarest mänsklighetens alskum utläcker sina brottsliga planer och firar sina föröckta orgier.

Nev-Yorks hemligheter.

Hemligheterna i denna stad, som på sagolikt kort tid förvandlats från ett fiskläge till världens näst största stad, i hvilken lifvet åspeglar sig så brokigt, så mörkt, så berusande och hjärtslitande som i ingen annan, och hvarest polisen hvar tredje minut häktar en person, hvarest hvar tionde minut en drinkare, hvar fjunde minut en tjuf och hvar fjortonde minut en rölvare blir fångad, hvarest hvarannan timme en förbrytare blir insatt i ranskningshäkte och hvar femte timme en dömd blir öfverförd till tukthuset, hvarest hvar åttonde timme ett mordförsök utföres och hvar annan dag ett blodigt mord — och hvarest ännu långt större skändligheter begås, om hvilka offentligheten aldrig får kunskap, och hvilka offer af Hudsonflodens stumma vågor föras ut i den stora oceanens oändlighet — — — alla dessa hemligheter känner

Nick Carter.

I ett fjerdels sekel har denne hemlighetsfulle man, understödd af sin likaledes genialiske kusin „Chick“ Carter och stora icke mindre beundransvärda, uppolfrande och trogna medhjälpare Patsy och Ten-Tchi, utöfvet sitt självalda yrke. Hvad han uträttat och genomlevat, hvilka fruktansvärda faror, han dagligen varit utsatt för, hvilka namnlösa lidanden och kval, han varit tvungen att utså under utförandet af sin farliga verksamhet, och under loppet af sin hederkröna lilsbana, och som han med rätta kan vara stolt af — ja låtom oss lyssna, ty

Nick Carter berättar själf sina äfventyr

i dessa häften, som säkert äro oupphugna med afsende på spänning, sensation och omvexling, och till hvilka underverkade kriminalromaner blekna som matta skuggor vid sidan af dessa af färg och lif strålade, praktfulla berättelser. Läsaren hålles oafbrutet i andlös spänning af dessa underfulla och verkligen upplevade Nick Carters äfventyr, som absolut kvarstå som

de bästa och mest fängslande detektivberättelser,

som ingen svensk läsare bör försumma att göra sig bekant med.

Nick Carters förlag, Malmö.

Fås hos

Hvarje vecka utkommer en afslutad berättelse i ett häfte af dessa intressanta Nick-Carter-berättelser.

Baksidan på Nick Carter-häftena.

ningsarvet från bl a Anton Nyström, grundare av det första Arbetarinstitutet 1885, som förs vidare.

BILLIGHETSBÖCKER

Arbetarnas nyvunna möjligheter att kunna köpa och läsa böcker hade, förutom i en expansion av Nick Carter-litteratur, resulterat i billighetsutgåvor av "god" litteratur. Strax efter sekelskiftet började Henrik Koppel på förlaget just att ge ut en enkronasserie (1905).

K.O. Bonnier gör följande kommentar i sina memoarer:

Henrik Koppels ljusa huvud hade insett vad vi mera trögtänkta svenska bokförläggare ännu ej fått klart för oss, att det fanns en stor publik i vårt land, som ingenting högre önskade än att få komma i besittning av bästa läsning, om den blott kunde överkommas till ett verkligt billigt pris. (Bonnier, K.O.: *Bonniers. En bokhandlarefamilj*. Del 5. Sthlm 1956, s 70).

billighetsupplagor gavs stor uppmärksamhet i Fram.

Ett samarbete inleddes med Laboremus, en vänsterinriktad studentsammanslutning i Uppsala. Det gällde artiklar främst om litteratur, detta som "ett led i arbetarungdomens ärofulla, nystartade kamp mot smuts- och struntlitteraturen". Speciell vikt lade man vid billighetsupplagor av "värdefull litteratur".

Det centrala i dessa mer långsiktiga metoder i kampen kan sägas vara att via upplysning om och spridande av vad man såg som god litteratur, där billighetsupplagorna tillmättes stor betydelse, arbeta på ett successivt "förhöjande" av den litterära "smaken".

Det går en linje från de första billighetsutgåvorna via 1910-talets 25- och 10-öresböcker, Folket i Bilds Folkböcker på 1940- och 50-talen fram till dagens satsning på En bok för alla.

Dessa billighetsupplagor har, inte minst från arbetarrörelsens sida, kommit att tillmätas stor betydelse i kampen mot "undermålig" litteratur.

KAMPMETODER

I uppropet 1909 hade det ju emellertid också ställts krav på mera direkta kampmetoder i syfte att nå ett snabbt resultat. Varje klubb uppmannades att tillsätta en kommitté som skulle samla in provhäften av den kolportagelitteratur som spreds bland arbetarna och skicka in häftena till Centralstyrelsen. Denna skulle sedan tillställa främst partidningarna en lista med "den senast utkomna värdefulla litteraturen" (Stormlockan 1909:39, S. var Socialdemokratiska ungdomsförbundets veckotidning, startad 1908).

Man gick också till mer direkt aktion mot förlag och distributörer. Man kan läsa en del om framfarten i t ex Fram: rapporter om protestmöten, om besök hos pappers- och bokhandlare etc. I Luleå, för att ta ett exempel, spreds 1 000 upprop och besök gjordes hos stadens samtliga pappers- och bokhandlare. Verkstadsklubbar och arbetarkommuner ute i landet skickade in resolutioner till pressen. Också en del av distributörerna deltog.

Sålunda lät t ex bokhandlare Adolf Klintvall i Varberg annonsera i Ny Tid att han upphört med försäljningen av all s k Nick Carter-litteratur!

I pressen rapporterades också mer spektakulära händelser som bokbål på skolgårdarna med Nick Carter-häftet.

Cigarthandlarna kom som distributörer att få en nyckelroll i kampen. I början kämpade de emot presskampanjen (i Dagens Nyheter kunde man så gott som varje dag följa Nick Carters och kampens framfart över landet) och klubbisternas handgripliga agitation i butikerna. Den 21.2.1909 antog dock Stockholms cigarr- och tobakshandlareförening enhälligt ett beslut att förvisa smutslitteraturen från sina diskar.

Olika opinionsmöten hölls överallt i landet. 21.2 hölls t ex ett i Folkbildningshemmet i Göteborg. Lokalen var fylld till trängsel, agitatorn Einar "Texas" Ljungberg höll ett inledningsanförande där han gick till hårt angrepp mot främst skolans roll som förberedare av smaken för dålig läsning.

Den 31.2.1909 förklarades Nick Carter vara död. Tillkännagivandet ägde rum i Dagens Nyheter.

Arbetare och bildningsintresserade hade gjort sin insats i kampen mot "smuts- och kolportagelitteraturen". Men den var naturligvis inte död i och med att Nick Carter dödförklarats i Dagens Nyheter. Redan två dagar senare rapporterade M. L. Gagner i samma tidning att Nick Carter ersatts av andra och att dessa spreds agentvägen.

På torgen söka agenterna lura landtborna att köpa Nick Carter-böckerna och när de ej längre får förse cigarrbutikerna med varan, vända de sig till pantlåneaffärerna och lumpbodarna.

RIKSDAGENS KOMMITÉ

1910 hade kampen trängt ända in i riksdagshuset. Detta år lade högerregeringen Lindman fram ett förslag till riksdagen om ett anslag på 6 000 kronor "till spridande af god och billig nöjeslitteratur". Ursprunget till försla-

get var ett upprop från Folkbildningsförbundet och Centralförbundet för socialt arbete ställt till ett femtiotal "för folkupplysning intresserade personer ut vidt skilda läger". (Uppropet publicerat i Folkbiblioteksbladet 1910, hft 1, s 32f)

I uppropet konstaterades det att kolportagelitteraturen fortfarande spreds "tack vare energi, prisbillighet och sensationellt innehåll" och att enda sättet att motverka de missförhållanden som blev en följd var att sprida lämplig nöjeslitteratur "med samma energi och för ett billigt pris". En "Kommité för främjande av god nöjesläsning" konstituerades, ett arbetsutskott tillsattes. Man begärde hos riksdagen en summa av 3 000 kronor, "som genom folkbildningsförbundet kunde ställas till arbetsutskottets förfogande i mån av behov".

Ecklesiastikministern uttalade sig i patriotiskala ordalag om vikten att sprida "god" litteratur, "litteratur af beskaffenhet, att den tillfredställer såväl ungdomens som de breda folklagens behov af lättfattlighet och händelserikedom".

Det huvudsakliga arbete som kommittén utfört när den 1912 anmälde att arbetet var slutfört var dels en förteckning över "god bilighetslitteratur", dels en undersökning av kolportagelitteraturens ställning i Sverige. Ebba Heckscher, som stod bakom undersökningen, fann en klar tillbakagång för kolportagelitteraturen men alldeles utrotad var den inte. Den spreds fortfarande vid bokauktioner ute i bygderna och genom agenter som tog upp prenumerationer.

Heckscher gav följande tidsbild av spridningsvägarna:

Agenterna färdas stundom omkring med dragkärra eller kälke och föra lagret med sig. Från ett håll uppges, att de samtidigt med häftena utbjudit s k förseglade skrifter. De uppsöka gärna torgdagar, marknader, fabriksplatser och folksamlingar i allmänhet; en sagesman uppges, att de brukar komma till Skillingaryd den tid då bevärningen är samlad där, en annan, att sjömännen och skärgårdbefolkningen i

Bohuslän är utsatta för deras propaganda. Att tjänsteflickor i stor utsträckning hem-sökas är ju ingen nyhet. (Citerat från Gurli Linder, aa, s 86ff)

I Stormlockan kommenterade man Heckschers resultat: "Ännu är det alltså långtifrån slut på den gamla surdegen utan kampen måste fortsättas med all kraft" (1912:37).

Larm gick också mot skrifter av pornografisk karaktär. 1911 uppmärksammades i Stormlockan, som kom att bli ett samlande organ i kampen mot smutslitteraturen, två alster vid namn "Skallran" och "Getingen":

Det är bedrövligt att den läses ej blott av förärvade snobbar utan också i stor utsträckning av arbetare. Här kräves en folkresning emot den, en proteströrelse från folket självt, icke från speciellt trångsynta sedlighetsförbund. Vi måste fastslå att varje organiserad arbetare som gynnar ett sådant organ handlar ovärdigt mot sin klass. (Stormklockan 1912:2)

Också den borgerliga pressen hjälpte till med renhållningen.

I Dagens Nyheter uppmärksammades t ex en ny häftesserie om ca 100 häften med titeln: "En kärleksdröm. Den vackra fabriksarbeterskan Rosa Bergs kärlek och lidanden". (DN 28.2.1912). I översättning från tyskan, tryckt på "ett ohyggligt trämassepapper, och med ett suddigt och smutsigt tryck" till ett sammanlagt pris på 10 kronor.

Handlingen? Grevesonen och gardsofficeren W. von Gerolstein hittar i sin fars fabrik den undersköna arbeterskan Rosa. Återseenden, kyssar, intriger, stölder och lönnmord är några av ingredienserna.

I ett förord vänder sig förläggaren direkt till sina läsare:

Det är en bild ur det verkliga lifvet som här rullas upp för oss, och som mången af våra kvinnliga läsare som genom egen erfarenhet lärt känna både lyckan och sorgen skall med varmaste deltagande följa skildringen af Rosa Bergs gripande öde.

Vi känner igen dessa "sanna berättelser ut livet", som fick sitt stora genombrott med Hela Världen omkring 1930. Vädjandena till läsarinornas identifikation via vardagens erfarenheter när man vänder sig till deras dagdrömmar, fantasier och förträngda drifter. Till deras längtan bort från ett slitsamt och ofta torturigt liv till en värld av spännande intriger och starka känslor; till en värld utan klassbarriärer, utan några verkliga ekonomiska eller sociala problem.

Identifikation som kompensation för klass-samhällets förödmjukelser.

Så hämtar triviallitteraturen sin näring.

Så befäster den det som är.

Efter läsningen är allt som förut tills nästa häfte ger nya drömmar.

DEFENSIV OCH OFFENSIV

Kampen gick vidare. Men den socialdemokratiska ungdomen nöjde sig inte med att angripa smutslitteraturen. Samma faktorer som lett till dennas framväxt hade också lett till en massproduktion av konst i form av "dåliga oljetryck av kejsar Wilhelm, furst Bismarck, bekanta rövare och tarvliga älskogsscenerier, som spriddes genom gårdafarhandlare" (Fredrik Ström: *Min ungdoms strider*. Sthlm 1940, s 364).

Man gick till angrepp också mot "smuts-konsten", vad man såg som Nick Carter-litteraturens motsvarighet på konstens område. Också mot vad man menade vara dålig teater gick man till attack.

Det var en defensiv kamp. Man bekämpade vad man betraktade som "undermålig" kultur.

Men man gick också till offensiv. Man satte upp alternativ genom att distribuera "god" kultur och i viss mån skapa ett slags "motkultur" (ett exempel: Folkets hus- och Folkets parksrörelserna).

Fredrik Ström berättar i sina minnen skärvt från denna kulturhistoria. Främst från ungdomsförbundets sida bedrevs en intensiv verksamhet för att sprida "värdefull" litteratur (och konst) ute i bygderna som en motvikt till den "undermåliga". Man upprättade vandringsbibliotek, som "blev mycket välkomna, enär inga arbetarbibliotek den tiden förekom

ute i bygderna". Man spred också det egna förlagets, Fram, böcker och hjälpte andra förlag att sprida enkronasböcker, "som hade en strykande åtgång i småborgar- och arbetarkretsar". Agitatorer höll föreläsningar om populära skaldar och författare.

Billighetsböckerna spreds genom agenter och bokhandel men också via vandringsbibliotek. Genom dessa kunde man gratis få låna "verkligt goda böcker". Sådana skapades förutom av ungdomsförbundet av Folkbildningsförbundet, men också t ex på en del fabriker.

Sålunda började t ex föreningen Hem för arbetarskor att hösten 1910 utsända böcker till låns i fabriker med kvinnlig arbetskraft. Detta för att, som man sade, "motverka kolportärlitteraturen och väcka smaken för god läsning hos fabriksarbeterskor". (Folkbiblioteksbladet 1911:2, s 78. Där konstateras också att "det är ett känt faktum, att kvinnorna långt mindre än männen besöka biblioteken och att kolportörerna av smutslitteraturen och detektivromanerna gärna vända sig till dem".)

DEN STÖRRE KULTURKAMPEN

Kampen, främst från ungdomsförbundets sida, mot "undermålig" litteratur, konst, teater etc, kan ses som ett frontavsnitt i en större kulturkamp. Rickard Lindström skriver några rader om detta i sina fragment ur en självbiografi. "En socialist" (1930). Han menade att det ännu under Strindbergsfejden (omkring 1910) kändes för de unga arbetarna "som om den politiska och kulturella kampen hörde ihop". Och vidare:

Facklig kamp och politik blandades för våra ögon samman med de litterära frågorna i en enda jättelik batalj, i vilken vi trodde oss finna frontlinjerna för och emot arbetarrörelsen uppdragna. (s 68)

Lindström antyder en förändring. Kulturen får en plats vid sidan av den fackliga och politiska kampen.

Och den offensiva kulturkampen kommer i mycket att bli en kamp för allas rätt att ta del av den borgerliga kulturens skattkammare.

En syn på kultur, inte som något som skapas ur de dagliga erfarenheterna, som en del i utvecklingen av ett klassmedvetande. Utan som något redan givet, oberoende av tid och rum. En kultur för fritidskonsumtion.

KAMP I MORALISKA TERMER

Kampen mot "smuts", kolportage- och Nick Carterlitteratur var en kamp mot de värsta kulturella avarterna; men den fördes i huvudsak i moraliska termer, mindre i ideologiska.

Några försök att analysera bakgrund, orsak, sammanhang gjordes knappast.

Den upplevdes, liksom t ex spriten och kortspelandet, som ett direkt hot mot arbetarklassens intressen. Den sågs som en "ren förbrytarelitteratur" och som värdelös smörja. Som sådan bekämpades den år efter år. Förläggare och boktitlar angavs, distributörer och förläggare angreps envetet och med växlande framgång år efter år.

Men smutslitteraturen var en hydra med många huvuden: "Låt oss ej blott hugga av den hydrans ena huvud, utan och dräpa de sju, som ännu skjuta fram", skrev man i Stormlockan (1910:46)

STRIDEN GICK VIDARE

Kampen mot "smutslitteratur", mot Nick Carter, har i arbetarrörelsens kulturkampshistoria (i stora delar oskriven) kommit att få ett legendens skimmer omkring sig: gång på gång har den fått stå som symbol och förebild när det gällt att ta upp kampen mot något oönskat i kulturens flora.

Några hållpunkter i denna historia:

I början av 1920-talet var det ABF som gick till attack mot "smutslitteraturen", som åter svämmade över bräddarna. 1926 gällde striden skandaltidningen Fäderneslandet, där man lyckades skapa en bred front och efter ett års kamp lyckats rensa ut tidningen från marknaden. 1931 knäcktes, främst tack vare arbetarungdomen i Göteborg, "Detektiven", som innehöll föregivet "sanna berättelser" från brottsets värld.

I slutet av 1920-talet började den kolorerade veckopressen expandera våldsamt med Hela Världen i täten (400 000 ex 1930). I

Ett alternativ till smutslitteraturen: Henrik Koppel och förlaget Ljus ger ut August Strindbergs Svenska öden och äfventyr i 10-öreshäfte.

arbetarpressen från denna tid möter man en stark indignation över denna framfart. Ett citat från ABF-tidningen Studiekamraten:

Skall icke svenska folket fortsätta att för-
dummas och förfäas, fordras det oförtrun-
ten kamp från bildningsarbetets män gen-
emot de profithajar, som stå bakom den
vedervärdiga veckotidningssmörja, som
varje vecka vagnsvis spys ut över landet.
(Studiekamraten 1931:17)

1934 dras igång en landsomfattande kampanj
där Socialdemokratiska ungdomsförbundet
var en ledande kraft. Som ett slags fortsätt-
ning av den kampanjen som pågick i ett år,
kan den stora diskussionen om veckopressen
i slutet av 1940-talet ses. Den fördes inte
minst i arbetarpressen och fick bli en följd
en rad opinionsmöten över hela landet.

Och så vidare.

Resultatet? Det lyckades, oftast med arbe-
tarrirelsen som drivande kraft, att rensa ut
från marknaden de produkter som tydligast
utmanade offentlig anständighet, "god smak":
Nick Carter, Fäderneslandet, Detektiven.
Men det utmärkande för den största delen av
"trivialkulturen" är ju snarare dess anstän-
dighet, dess konformism: det gäller ju att säl-
ja så mycket som möjligt.

EFTERKRIGSTIDEN

Efterkrigstiden medförde en intensiv ameri-
kansk kulturoffensiv med bl a Det Bästa,
Kalle Anka och pocketdeckare som Sexton
Blake-magasinet som lönsamma exportartik-
lar.

1952 publicerades i Stormklockan åter det
gamla uppropet som manade: "Ungdom! Upp
till kamp mot smutslitteraturen". Nick Car-
ter-kampanjen som förebild. Men nu var ti-
den en annan: en multinationell trivialkultur
hade fått en aldrig anad utbredning.

En sådan kampanj behövs också idag, ja i
ännu högre grad än 1907. Vi behöver bara
kasta en blick på pressbyråskerna för
att bli övertygade om den saken. Där
"drunknar" den goda litteraturen vid sidan
av seriemagasinen, detektiv-"romaner",
kolorerade veckotidningar och sensa-
tionsmättad dagspress.

Så har utvecklingen fortsatt. Kanske främst
genom utvecklingen av elektroniska media
som grammofoonindustrin, radio, TV.

Det finns alltså all anledning att mana till
kamp, utvecklingen är ju på intet sätt ödes-
bunden.

Men i den kampen räcker det inte med "En
bok för alla" som vapen. Värdekriterierna när
det gäller att sälla den "goda" litteraturen ("fin-
litteraturen") från den "dåliga" synes främst
ha varit estetiska, i mindre grad ideologiska.

Det finns också i de flesta kampanjerna en
starkt moraliserande ton ("litteraturöhyra",
"värdelös smörja" etc.) som drabbat inte
minst konsumenterna.

Man måste nå ner till rötterna: en förståel-
se för de villkor som "trivialkulturen" produ-
ceras och konsumeras under. Vilka reella be-
hov är det som denna kultur exploaterar? Hur
ser det samhälle ut där detta sker?

Till sist:

I början av seklet drabbade arbetarrörelsen
och Nick Carter samman så det slog gnistor
genom flera decennier. Idag, 70 år senare i
samförstånds-Sverige, tycks också en obju-
den rasist och kvinnoförtryckare som Nick
Carter ha funnit en plats vid bordet, även om
det ibland hörs protester.

Vad är det egentligen som hänt?

Här kan blott historien ge svar.

Torbjörn Holmgren

Johan Leksell – silhuettklippare

Idag finns det nästan inga silhuettklippare kvar i Sverige. Men från 1700-talet och knappt två hundra år framåt var det en mycket populär konstart.

Tommy Hammarström skriver i denna artikel om Sveriges kanske främste silhuettklippare, Johan Leksell, 1874–1932.

Silhuettklipparen Johan Leksell var en stor
och märklig karl. Han var tjock och oformlig
och hade händer som dasslock, och utövade
gärna sin konst liggande på sängen. För
många som träffade honom var det obegrip-
ligt hur han kunde hantera den lilla, lilla sax-
en med sådan fenomenal precision och
snabbhet.

Han briljerade gärna med sin skicklighet;
utförde porträttklipp inför publik och på tid –
högst två minuter; eller han kunde tacka för
sig efter en bättre middag, med att göra ett
dekorativt kyrkfönster "så fint och skönt att
man knappast vågade ta i det".

Han beskrevs som en bohemisk och bull-
rande person och han var, som det heter,
ganska svag för starka drycker. Däremot
tycks han inte ha varit särskilt intresserad av
pengar. Han sålde sina klipp väldigt billigt
eller skänkte bort dem till vänner och hjälp-
samma personer. Ofta råkade han i besvär-
ligheter och då brukade han, så att säga, klip-
pa sig fri. I Saarbrücken hände det en gång att
han somnade i en synagoga, och vaknade ett
dygn senare hemma hos rabbinen själv. Där

stannade han sedan en vecka och kurerade
sig, fick nya kläder och pengar, och i gengäld
klippte han porträtt av hela familjen.

DEN STÖRSTE SILHUETTKLIPPAREN

Johan Leksell var den siste store silhuettklip-
paren i Sverige och kanske den främste vi
haft. Denna speciella konstart blev mycket
populär i Europa på 1700-talet, särskilt port-
rättklipp, men djur och landskap var också
vanliga motiv. Namnet kom av den franske
finansministern Etienne de Silhouette, som
enligt uppgift dekorerade sina slott med pap-
persklipp – av pur snålhet.

Modet varade några hundra år, men nume-
ra är silhuettkonsten nästan bortglömd,
åtminstone i vår del av världen. Och det är
beklagligt, särskilt som denna teknik lämpar
sig så ypperligt för tidningstrycket.

Johan Leksell föddes 1874 i Amsberg i
Kopparbergs län. Fadern hette Lars Johan
Zephyrinus Leksell, han var präst och döpte
sin son till Johan Laurentius Carolinus.

Det ståtliga namnet var kanske ett uttryck
för faderns förhoppningar om en framtida teo-

logisk karriär för sonen. Men när den unge Johan efter studenten 1893 började studera i Uppsala valde han en annan bana. Exakt vilken är dock svårt att säga, här går meningarna i sär. En del kallar hävdar att Leksell började studera naturvetenskap, andra talar om juridik, medan andra åter menar att han läste språk, ty hans språkliga kunskaper är omvittnade: förutom de stora europeiska språken talade han både latin och grekiska.

Men hur det än var med studierna, så gick det dåligt. Johan Leksell var redan från början mer intresserad att klippa silhuetter eller att måla tavlor och efter ett år i Uppsala bröt han upp och begav sig, med saxen på fickan, ut i Europa. Han var nyfiken och äventyrslysten och han ville förkovra sig som konstnär. Enligt uppgift gick han på målarskolor i Berlin, Paris, Florens, Rom, Neapel och bodde dess- emellan i Frankfurt am Main, Rouen, Lund och "lite varstans".

RESTE MYCKET

Johan Leksell blev med tiden en mycket flitig resenär. Han besökte Ryssland 1914 och han var enligt vissa källor t o m i Kina, ett land han älskade och ville bosätta sig i (och vilken silhuettkonstnär skulle inte vilja det!)

Han hankade sig fram i världen med saxens hjälp; träffade många berömda människor

och klippte deras porträtt. I sin portfölj hade han alltid en väldig bok där kända personer som han avbildat skrivit sina namn: Kaiser Wilhelm, Drottning Victoria, Sven Hedin, Branting, Oscar III, Gustaf V och Rasputin för att nämna några.

Den sistnämnde, den märklige Rasputin, träffade Leksell av en slump på en stor res- taurang i S:t Petersburg på våren 1914. Han var där med några svenska vänner då de plötsligt upptäckte den mystiske mannen, "undergöaren vid det ryska hovet", bland gästerna.

I hemlighet klippte Leksell hans porträtt och sände över det med en kypare. Rasputin svarade med en yvig gest och drog upp ett par hundrurubelsedlar, som han sände tillbaka till Leksells bord. Efter detta fick Leksell ta emot porträttbeställningar i flera dagar från societeten i S:t Petersburg, och borde ytligt att döma ha haft strålände förtjänster. Men som vanligt blev utgifterna ännu större och Leksell hamnade snart i knipa. Den svenske ministern, general Brännström, fick rycka ut och rädda honom.

BÖRJADE SOM MÅLARE

Johan Leksell började sin konstnärliga bana som målare, men utan större lycka. "Taflorna lida av en viss hårdhet i färgen och teckning-

M. LAURENT LEKSELL

DE SUÈDE

Fait ici, en deux minutes

L A

SILHOUETTES

de toute personne qui le demande

RENOMMÉE UNIVERSELLE

Konstnären vistades mycket utomlands. Här en reklamskylt med fransk text, som berättar att Leksell klipper en porträttsilhuet på två minuter.

en verkar stundom något tvungen," skrev Ernst Högman i Idun 1913. Men desto större var hans framgångar som silhuettklippare, och Högman fortsätter:

"Men bland sina svarta bilder är konstnä- ren, som sagt, suverän. Och han skapar dem helst då natten fallit på, ljusen släckts i människohemmen och alla sofva. Då brinner lampan med sin stilla susande låga i hans 'studio', och liggande raklång på sin soffla klipper han allt hvad hans fantasi inger honom av poetiska synder ur sagans rike, eller han trampar ur minnet verklig- hetens mark och ger form åt lustiga män- niskotyper han mött ute i lifvet eller åt djurens färdsl i skog och mark. Kubism, futurism och alla andra konstjonglerier på ism bekymra honom ej det ringaste. Han vill blott ett: natur, och den avbildar han lika kärleksfullt som oförtrutet i sitt svarta material."

Samma år som dessa vackra rader publicera- des i Idun blev Leksell själv en flitig medar- betare där. Hans silhuetter började uppskat- tas efter förtjänst och Iduns dåvarande redak- tionsskribenter Elin Wägner präntade orden "Saxens mästare" i hans nötta autografbok.

LUFFARBILDER

Leksell klippte som sagt gärna porträtt, men ännu hellre bilder av djur, träd och landskap och helst av allt luffare. Tamgetterna hemma på prästgården i Björskog, dit familjen flyt- tade 1891, är ett ofta återkommande motiv, men han var även förtjust i älgar och somliga menar att hans älgbilder är de yppersta av hans naturskildringar. År 1918 gav han ut två album med titeln "Ur Sveriges djurvärld", och detta betraktas, åtminstone i Svenskt konstnärslexikon, som hans huvudarbete.

Men sitt konstnärliga genombrott som sil- huettklippare fick han ändå med sina luffar- bilder. Redan 1906 gav han ut "Svenskt luffa- realbum", en serie lätt karikerade vandrings- män, ofta samlade i grupper på s k luffare- ting. Tio år senare gav han ut ytterligare ett album med luffarebilder.

Leksell var ju själv något av en luffare, även om han inte tillhörde just det understa skikt av utslagna människor som han skildra- de. Tack vare sin begåvning samt hyggliga släktingar kunde han hålla sig flytande trots bohemeriet. Han måtte också ha haft en sär- deles god fysik, ty hans vidlyftiga spritvanor tycks inte nämnvärt ha påverkat hans virtu- osa teknik och säkerhet. 1930, två år innan han dog, ställde han t ex ut "Skuggbilder, bildklipp och silhuetter" på Liljevalchs i Stockholm.

MÅNGA HISTORIER

Han var en originell och färgstark människa och historierna om honom är otaliga. Det be- rättas att han släpade med sig en väldig S:t Bernhardshund på sina resor de sista åren. När hunden plötsligt dog i Berlin ringde han därifrån till en god vän, häradskövningen i Köping, och var helt översiggiven.

En gång försökte han sin lycka som skämt- tidningsredaktör. I oktober 1905 gav han ut första numret av "Falstaff - skämttidning för Västkusten". Tre veckor senare kom det and- ra numret som också blev det sista. Den 1 december 1905 kunde man läsa följande dödsannons i Vestra Dagbladet/Boråsposten: "Skämtaren Falstaff (skämttidning i Göte- borg!!!) har hastigt avlidit. Göteborgsluften tåld honom inte. En tacksam eftervärld har runan ristat:

Se ej i svart! Fast döden med sin kväll
har kommit, lek som förr
Förblif dig sjelf!
Lek säll!"

Johan Leksell låg, som tidigare nämnts, gärna i sängen och klippte sina bilder. Detta var inte av slöhet eller för att verka originell, utan helt enkelt en praktisk åtgärd. Genom att ligga och hålla upp papperet mot ljuset kunde han lättare se hur han skulle klippa.

Följden blev, naturligt nog, att han också kom att intressera sig mycket för själva säng- liggandet och dess problem. Han konstruera- de till och med en specialsäng som han bjöd

ut för 150 kronor styck i lockande och fantasifulla annonser:

"Konstnären Johan Leksells Vilobädd.

- Patent sökt -

Under årens gång får varje människa erfara, att småkrämpor allt som oftast infinna sig, nervositet, neuralgier, kramp osv. Orsakerna äro i allmänhet hitills ej funna, men allt tyder på rubbningar i ämnesomsättningen. Och dessa rubbningar å sin sida tyda på fel i våra dagliga levnadsvanor.

Ett hittills obrukat, för de allra flesta okänt, medel är användningen av de magnetiska jordströmmarna till människors helande. Genom egen erfarenhet, enär han alltid utför sina precisionsarbeten i liggande ställning, har Johan Leksell utexperimenterat ett system att genom ett rätt inställande av var mans viloläger nå stora resultat och därigenom på alldeles särskilt vis återställa ungdomsårens känsla av välbefinnande.

Därför har han konstruerat en säng, som kan så regleras, att ett gott utnyttjande av dessa kraftströmmar i förbindelse med människokroppens egen läkeförmåga skall giva förhoppning om ett lindrande av ålderdomens besvärligheter.

Försättningen är naturligtvis att varje spår av ledande metall undvikas. Vidare att rätt riktning någorlunda i norr och söder vid sängens uppställning iakttages.

Genom denna uppfinning skulle vår moderna nervositet kunna mildras, blodproppar o d kunna förebyggas, reumatiska åkommor och gikt läggas tillrätta, hjärtåkommor neutraliseras och ämnesomsättningsjukdomar bättre kunna behandlas.

Slutligen skulle det högst värdefulla suggererande inflytande på patienten i fråga ernås, om i dennes medvetande inpräntades, att genom placeringen i rätt viloplan han sattes i stånd att effektivt motverka alla de förstörande makter, som så bittert göra hela vår jordevandring till en enda lång strid för vår fattiga tillvaro.

Vilobädden rekvideras hos konstnären Jo-

han Leksell, adress Valskog till ett pris av 150 kronor."

Hur Leksell lyckades som sängförsäljare förtäljer inte historien, men han kan knappast ha nått några större framgångar, och det medicinska värdet av hans uppfinning är nog diskutabelt. Han lyckades inte ens själv motverka de "förstörande makter" som så förbittrade hans egen jordevandring. På slutet var han svårt märkt av livets påfrestningar.

PROCESSADE

Till bilden av Johan Leksell hör att han också var en stor processmakare. Den tidigare nämnde häradshövdingen handlade otaliga Leksell-tvister, från första till sista året av sin trettioåriga domargärning i Köping. De flesta processerna drev Leksell mot sina systrar och oftast handlade det om småsaker, och oftast förlorade han, vilket var förödande för hans ekonomi.

Detta maniska processande kan verka egendomligt när det gäller en så bohemisk och frejdad person som Leksell, och det vittnar om mörka sidor bakom den bullrande, gemytliga fasaden. "Tyvärr hämmades Leksell i sin gärning av själslig ohälsa, avläsbar i breven till syster Ruth", konstaterar stadskitekten Sven W Olsson i Västerås 1966 i sin introduktion till den stora samlingen Lekselliana som finns i Västerås stads arkiv.

Men av detta märks inte mycket i hans konstnärliga produktion. "Hans djur, hans luffare, hans porträtt präglas av liv, humor, rörelse och kraft", skriver Olsson och tillägger att Leksell "tämligen allmänt" betraktas som den störste svenske silhuettklipparen i alla tider.

I sin hembygd var han en känd och uppskattad person. Han dog den 28 april 1932 och vid en högtidlig begravning den 5 maj i Björskogs kyrka, samlades mycket folk från hela trakten.

Och minnet av Leksell och hans konst lever ännu starkt - inte bara i hemtrakten: När jag för en tid sedan skrev en notis i Expressen och frågade om någon läsare kände till denne,

FOTNOT:

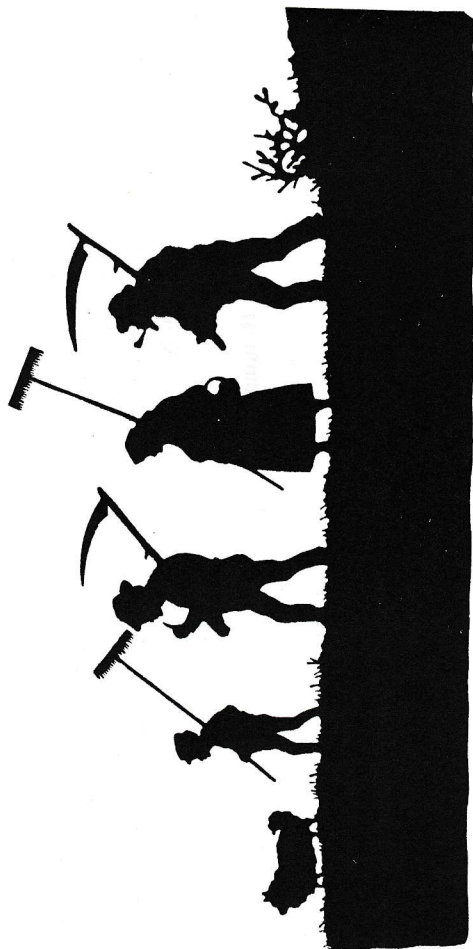
Denna artikel bygger på tidningsartiklar i Tidspegel 4 och 5, 1977, Vestmanlands läns tidning från 1965 (okänt datum), Arboga Tidnings julläsning 1973, samt en rad personliga vittnesmål av vilka kan nämnas Börje Wallin i Hägersten, Bertil Ahnfeldt i Solna och Erik Ax. Vahlin i Valskog.

För den som vill studera Leksells konst rekommenderas Västerås Konstmuseum som äger en stor samling, skänkt av konstnärens syster Viktoria Leksell.

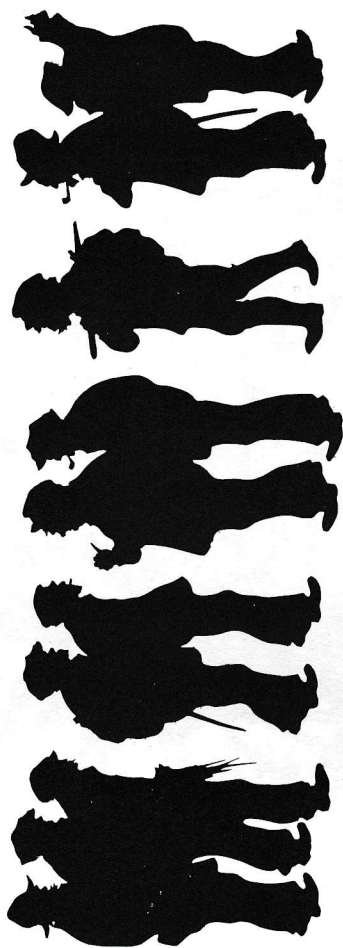
Bilder i urval av Tommy Hammarström och Annelie Jordahl.

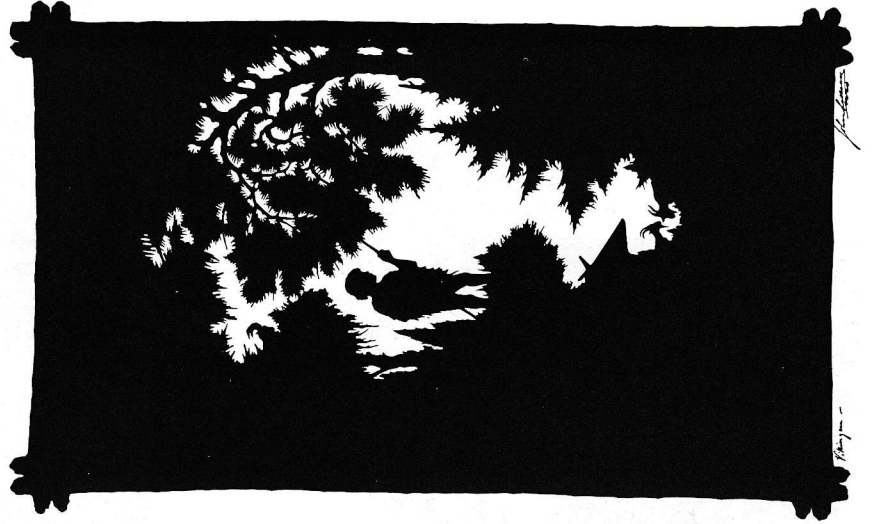
Tommy Hammarström

Arbete på åker och äng. Ur boken "Skuggbilder eller den lilla silhuetboken av Johan Leksell. Med text av Farbror Stork." I.

"Luffareting" och "Luffare".

Till vänster: "Spinn, spinn, spinn dotter min", Från "Originalalbum. Silhuettavlor ur Armodets värld. I kvällens frid", också utgiven som "Tio blad av Johan Leksell", Nationella Konstförlaget 1920.

Till höger: "Att vakta på getten blev tiden mig lång" från samma album.

Ovan: "Liemannen". Från "Leksell-Album. 20 silhuetter av konstnären Johan Leksell" med förord av Axel Tallberg, Stockholm 1917. Bilden är utförd vid krigsutbrottet 1914. Liebladet bildar liksom ett tak över bladverket.

”Älgar” och ”Björnska-
milj” från samlingen
”Ur Sveriges djurvärld.
I svensk vildmark. 8
blad av Johan Leksell”,
1918.

Porträtt av August Palm från utgå-
van ”Bemärkta svenskar. Samtida i silhuett”
av Johan Leksell, Stockholm 1918.

Självporträtt med get

Egon Erwin Kisch

Reportaget som konstform och kampform

Är reportage konst? Frågan är lika meningslös som frågan om fotografi är konst.

Men nog är det en konst att skriva slagkraftiga, realistiska reportage – och den konsten behöver både utvecklas och diskuteras i Sverige.

Då måste man göra upp med många myter som inte minst är spridda bland reportagets utövare idag: att konsten att skriva reportage enbart är en teknisk färdighet; att det bara går ut på att "hålla sig till fakta". Inte minst besvärande är bristen på traditionsmedvetande bland svenska journalister.

Nu har en reportagets moderna klassiker, den tjeckisk-tyske Egon Erwin Kisch, på nytt blivit tillgänglig på svenska. Här presenterar vi en artikel där han själv ger sin syn på reportaget som konstform och kampform. Vi trycker också en artikel om Kisch av en av hans främsta moderna arvtagare, Günter Wallraff.

Den dubbla verksamhet som är uppgiften för den socialt medvetne skriftställaren, kampen och konsten, skulle upphävas i sin enhet och bli verkningslös och värdelös i båda sina delar om skriftställaren inte höll måttet i sin konst eller i sin kamp. Det är inte för att uppnå formella effekter som vi har tagit på oss uppgiften att förvalta och utveckla arvet från den borgerliga konsten. Det är inte för att finna nåd inför den härskande estetikens tribunal som vi måste sky allt som är verkligt banalt, verkligt demagogiskt, verkligt plebejiskt; allt som är verklig fantasilöshet, verkligt steril rationalism eller stel materialism.

medveten eller omedveten.

Den "höga" litteraturen är inte den enda som finns. Inte bara under det socialistiska samhällets första tid kommer det att finnas särskilda litteraturformer som vänder sig till jäktade, ännu oskolade, ännu outvecklade lärsgrupper, men dessa litteraturformer måste ha en karaktär som är raka motsatsen till den karaktär som de nu har i fem sjättedelar av världen. Som exempel kan jag ta ett reportage: en särskild litterär konstform som har diskrediterats av de borgerliga estetikerna och i praktiken också nedvärderats av sina egna skrivare, så att de själva ser på reportaget med ringaktning.

Reportern föraktades som den lägsta sortens tidningsskrivare tills verk av en John Reed och en Larissa Reissner (till dem säll-

de sig ryssarna Tretjakov och Kolzow, tysken Holitscher, amerikanen Spivak, fransmannen Londres och andra) lärde oss att också en faktarapport kan avläggas på ett självständigt och konstnärligt sätt. Och den som inte lärde sig det av dem, hade kunnat lära sig det av de kritiska tempelväktarnas hatfulla och fientliga inställning.

Denna inställning hos de kritiska tempelväktarna vände sig inte blott mot det nya, utan framför allt mot det farliga. Låt mig ta ett exempel: för några månader sedan var jag på Ceylon; de böcker som jag hade läst på båten om detta land var dels officiösa resehandböcker och propagandaskrifter från resebyråerna, dels litterära reseskildringar. När jag konfronterade denna litteratur med verkligheten blev jag alldeles förfärad. Jag såg en

Omslagsbild till "Bland pyramider och generaler" (Norstedts klassiker).

ö där inte mindre än trettio tusen barn hade dött i malaria och undernäring mellan oktober och januari, en ö där 80 procent av barnen inte kan gå i skolan på grund av undernäring, där de vita praktiserar prygelstraff varje dag, en ö där det inte finns några arbetsmöjligheter för de infödda eftersom man hellre importerar arbetare från det indiska fastlandet som inte får organisera sig, en ö där människor åter löv och gräs, en ö där var och en möts av elände och hungersnöd varhelst han går.

Och hvad stod det i reseskildringarna? Där besögs den påformade öns skönhet, havets brännningar, djungelns evighetsökande, ruinerna av det gamla kejsarslottet och tusentals andra saker om blomstrande kultur; men ingenting om den förfärliga, fruktansvärda vardagen.

Om vi skulle förebrå författarna sådana saker skulle de inte bara påpeka att de inte har ljugit, att all denna förgångna skönhet hos palatsen och all denna bestående skönhet hos naturen verkligen finns; de skulle också pröva mot att vi vågar inskränka deras frihet och föreskriva dem vissa ämnen. Sedan skulle de gå till angrepp och säga att de är just konstnärer och vi bara "banala", "demagogiska", "fantasilösa" och gudvetalt.

Nu ligger det dock nära till hands för en socialt kännande människa att helt enkelt registrera sådana fakta som övervåldigade oss på Ceylon; att helt enkelt räkna upp ohyggligheterna; att verkligen vara banal. Lika nära till hands ligger frestelsen att skrika inför detta elände, alltså att bli misstänkt för demagogi. Lika nära till hands ligger frestelsen att låta dessa hopade fakta verka av sig själva, alltså att framstå som fantasilös.

Alla dessa frestelser måste den sanne skriftställaren – det vill säga: sanningens skriftställare – undvika, han får inte förlora sin konstnärliga besinning, han skall välja färger och perspektiv och gestalta den hemiska modellen som konstverk, som anlagande de konstverk, han måste sätta förflutet och framtid i relation till samtid – det är logisk fantasi, det är att undvika banalitet och demagogi. Och med all sin konstnärlighet måste han ge sanningen, ingenting annat än sanningen, ty det är anskräket på vetenskaplig, kontrollerbar sanning som gör reporterns arbete så farligt; farligt inte bara för dem som njuter av världens goda, utan också för honom själv, farligare än diktarens arbete eftersom diktaren inte behöver vara rädd för att bli desavouterad och inte behöver frukta några dementier.

Det är svårt att framställa sanningen precis och utan att förlora kraft och form; reportage betyder att göra arbetet och levnadssättet synligt – och det är ofta torra och grå modeller i det nuvarande tidskedet.

Sanning är konstens ädlaste råmaterial, precision dess bästa behandlingssätt. I de länder där friheten ligger slagen och tyranniet härskar dominerar i litteraturen – det inser också den opolitiska – känslöbetonad suddighet, mystiskt svärmeri för blod och jord och liknande, eftersom intet livsproblem får angripas.

Men för oss står människan och livet högst. Människan och livet, deras tillvaro och medvetande skall vår litteratur tjäna!

Översättning av Jan Stolpe

Günter Wallraff

Kisch och jag

Om den logiska fantasin

1. Mitt förhållande till Egon Erwin Kisch började jag reda ut när litteraturforskare och kritiker började jämföra mina egna arbeten med den för mig ditills okända "förebilden" Egon Erwin Kisch. Det var 1966, när min första bok "7 icke önskvärda industrireportage" utkom. Man analyserade mina reportage, klassificerade dem och fann att de passade i den låda där tjuگو- och trettioålets "rasande reportage" redan låg nedstoppad. För att kontrollera om den sko passade som man satte på mig letade jag efter Kischs böcker på bibliotek och antikvariat, ty förutom en liten samlingsvolym på förlaget rororo var han vid tiden tystad, förträngd och bortglömd.

Jag jämförde, tillägnade mig det som passade mig, lärde av honom, insåg på vilket sätt han är mig överlägsen och sökte utveckla nya vägar till insikt, verklighetsforskning, förmedling och verkan som tycktes mig lämpliga i vårt samhälle.

2. På vilket sätt skiljer sig Kisch från de traditionella reporterna, som har nött ut och prostituerat denna litteraturform så till den grad?

– Han är partisk, han förhåller sig aldrig "neutralt objektiv", utan han blandar sig i.

– När han reser upplever han inte världen med konsumentögon, som turist eller reseboksutfattare på genomresa, utan som djupt engagerad medlevande och medkämpe.

– Han drar sig inte för att komma i beröring med "epokens smuts" utan söker ständigt upp den: i asyler, fångelser, fabriker, förstäder, börshallar. Och när han tar kontakt med re-

presentanter för överklassen gör han det aldrig som traditionella reportrar och talar till deras behag, utan för att avslöja deras funktion.

– Han anpassar sig aldrig till de fastlagda normerna och intressena hos de tidningar och tidskrifter som publicerar honom, utan spränger dessa på förhand givna ramar.

– Han följer insikten att man måste lura för att inte bli lurad, och bryta mot regler för att avslöja de hemliga maktreglerna och tjänstemissbruket.

– Där andra inte kan bryta sig ut bryter han sig in. Så till exempel begår han "hemfridsbrott" för att "utsponera" "ofreden" i ett tukthus i Prag när justitieministeriet har avslagit en officiell ansökan att få besöka tukthuset – under förvärdningen att "tjänsteförordningen inte får störas och straffets allvar måste bevaras".

– Han uppsöker själv "med förvärdning" hemliga områden och vita fläckar i samhället för att kunskapa, avlägger "reserapporter" från en "undagömd verklighet".

– När han inte får företräde och inte släpps in skaffar han sig tillträde med list, i nödfall genom att kringgå den formella legaliteten. Så t ex reser han under falskt namn genom "Pariset Amerika" och genom den "engelska kolonin Kina".

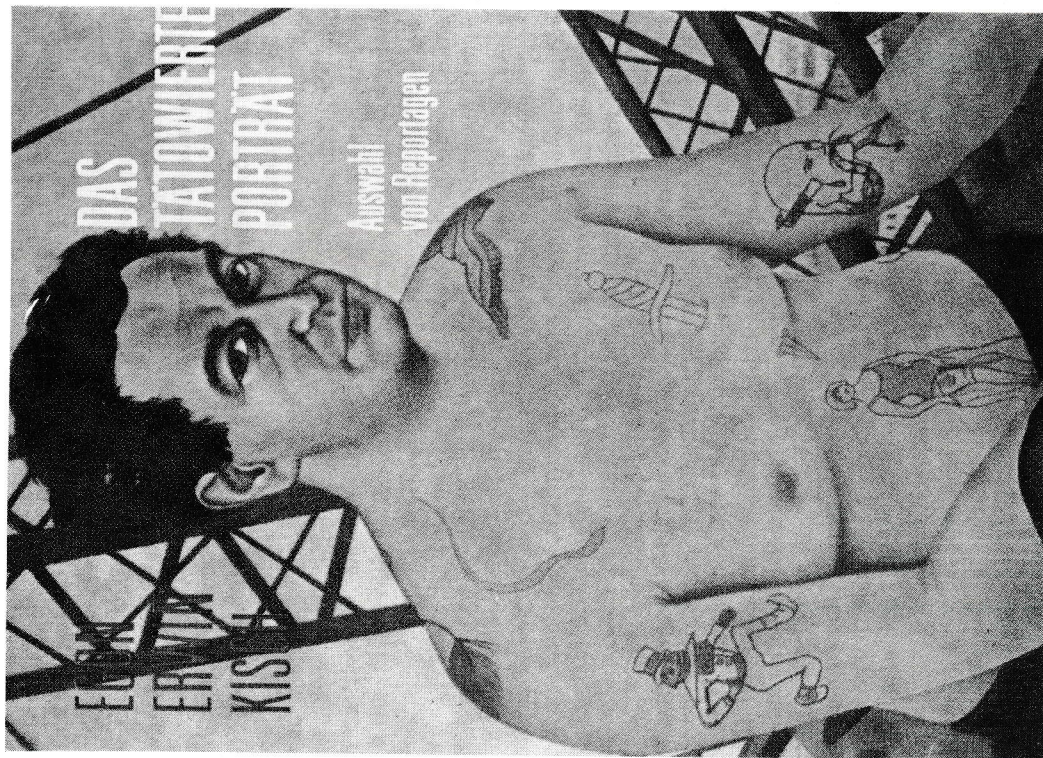
– Han arbetar enligt principen: den som inte försätter sig i fara går under i den.

I Tyskland, där han kämpar för de politiska fångarnas frigivande, blir han själv fånge när Hitler kommer till makten. När man vägrar släppa in honom i Australien landar delegaten

för "Världskommittén mot krig och fascism" på kajen med ett sexmeterssprång från fartygets reling, måste föras till sjukhus och tvingas därmed myndigheterna att släppa in honom på den femte kontinenten.

3. Enligt gängse fördomar kännetecknas litteratur i synnerhet av det subjektiva momentet i gestaltningen av verklighets- och språkelement. Reportagen tycks däremot vara blott

"objektiva", fotografiskt platta återgivningar av det förhållande, alltså ingenting skapande. Georg Lukács motiverade sin kritik av reportaget med att reportaget enbart avbildade ytverkligheten, men inte kunde avtäckas denna verklighets väsen och struktur. Detta har sin grund i ett missförstånd, som också har drabbat fotografen. Lika litet som fotografen är enbart "objektiv" – eftersom den medvetet kan använda perspektiv, belysning

Omslag till "Det tatuerade porträttet".

och kontraster – lika litet är reportaget enbart faktaanhopning.

Och ändå: "Ingenting är mer förbluffande än den enkla sanningen, ingenting mer exotiskt än vår egen miljö, ingenting mer fantasifullt än saktligheten. Och det finns inget i världen som är mer sensationellt än den tid som man lever i." När Kisch skrev dessa rader 1924 hade han ännu den uppfattningen att reportern skulle vara ett "opartiskt vittne"; reportern har "ingen tendens, inget att rättfärdiga och ingen ståndpunkt". Med rätta invände Kurt Tucholsky: "Något sådant finnes icke. Det finns ingen människa som inte har en ståndpunkt, också Kisch har en."

4. Också mig har man ibland förebrått för att jag sällan går utöver den rena faktabeskrivningen och att jag ofta begränsar mig till korta, otillräckliga kommentarer utan att påvisa förhållandena i deras orsakssammanhang. Men jag anser att först måste det självklara framstå som vidunderligt, det normala som omöjligt att ställa krav på och vardagens små katastrofer bli medvetna – så att en impuls till förändring kan frigöras. Och denna impuls måste utgå från de dagliga erfarenheterna. "Brottet har namn, adress och gestalt", konstaterar Brecht. Med den vissheten kan man inse för vad och mot vad man kämpar. En gång yttrade han sig misstroget mot dem som "bara vill göra revolution för att genomföra den dialektiska materialismen". Det hade han rätt i: man kan inte vara för socialismen och mot kapitalismen i det abstrakta, det är alltid bestämda tillstånd som man vill bevara eller förändra.

5. Vilka utsnitt ur verkligheten man väljer, vilka situationer man provocerar och beskriver – där ligger reporterns skapande avgörande: det som Kisch kallade hans "logiska fantasi", som också är en politisk. Kischs tidiga reportage var fortfarande journalistik i vanlig mening: sensationshistorier, berättelser om ovanliga händelser som tilldrog sig i Prag. Enligt denna princip fungerar ju än idag vårt nyhetsväsen; som mest perverterat i Bild-Zeitung, där de sensationella "histo-

rierna" direkt syftar till att täcka över "vardagens katastrofer". Kisch har ett oerhört väderkorn för sprängkraften i det som är skenbart banalt och ointressant.

6. I sina reportage närmar sig Kisch allmer idealiet för det som Walter Benjamin har beskrivit som den "opererande skriftställaren": "Hans mission är inte att rapportera utan att kämpa; inte att spela åskådare, utan att ingripa aktivt." Trots Kischs sympati för Sovjetunionen märker man i hans reseberättelser från 1925 fortfarande tidningsskrivarens distanserat vänliga attityd. Men tio år senare, i "Landung in Australien", iscensätter han sig själv, hans personliga upplevelser blir rapportens ämne.

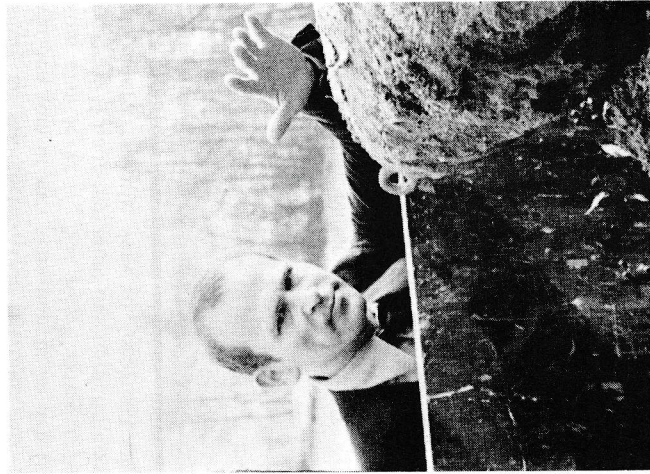
7. Men just "Landung in Australien" är också ett exempel på skillnaden mellan Kischs reportage och mina. Kisch uppträder som han själv säger som bokens litterära "hjärte", vars upplevelser – nej, inte skildras, utan berättas. Genomgående förblir reportern denne "hjärte", nämligen agerande, också när man lägger alla möjliga hinder i vägen för hans arbete. Hos mig är det annorlunda. Jag börjar en aktion för att längre fram kunna skriva om den. I de flesta fall, åtminstone i många fall, inträder ett moment då det snarare är så att saker händer med mig än att jag låter saker hända. Först senare, vid skrivandet, återförvandlar jag mig i referentens och åklagarens roll. Så var det när jag arbetade vid löpande band, så var det när jag var "alkoholist" på en psykiatrisk klinik, så var det i det fascistiska Grekland och likadant var det nu när jag arbetade "underjordiskt" på Bild.

8. Jag måste själv först bli drabbad, i nödfall också offer, för att kunna skriva om offrens situation i detta samhälle. Om jag vill göra mig till språkrör för de språklösa som har litet att säga, fast de skulle ha mycket att säga, så betyder det för min del att jag åtminstone för en tid måste bli en av dem. Kisch stöder sig för sina reportage på utfrågningar. När han skriver om Ford i Detroit behöver han inte arbeta där för att kunna inta arbetarnas

ståndpunkt. Han kommer som uppmärksam iakttagare, förblir utomstående, men han skriver ett genomkomponerat, i sig slutet reportage, som på ett plastiskt sätt åskådliggör diskrepansen mellan företagets propagand och verkligheten där. Själv kan jag inte skriva ett reportage om det omänskliga livet på ett hårbärg för hemlösa, om jag inte själv har levat där flera veckor; inte bara gjort tillfälliga iakttagelser. Kisch behöver kanske ett par timmar för sin "research". Men som bländande stilist ett par veckor för skrivarbetet.

9. Det är känt att Kisch ofta filade dagar i sträck på en text, letade efter ett visst ord tills han äntligen var nöjd med sitt arbete. Men det är inte bara stilistiskt som hans reportage skiljer sig från de vanliga korrespondent-skildringarna av hans värld. Det som förefaller mig viktigare är att han gav tidningen, detta typiska medium för en borgerlig offentlighet, en ny funktion och därmed bidrog till att skapa en proletär offentlighet. Han utnyttjade det spelrum som bjöds och letade alltid efter möjligheter att överskrida de på förhand givna gränserna. Ty den förhärskande rättskipningen sätter alltför ofta gränsen just där en förändring av status quo skall förhindras. Först när reportaget river ned dessa skrankor kan det bli vad Kisch ville: "framtidens litterära näring."

10. Kisch höll sig inte ens för god för öppen cynism om det gällde att stå för de förtrycktas intressen. Det bevisas av en anekdot från spanska inbördeskriget, som Willi Bredel har berättat. Sommaren 1937 fick Kisch i uppdrag av en amerikansk tidning att skriva någonting om det belägrade Madrid "som kunde gripa de amerikanska tidningsläsarna". Kisch funderade då på att skriva om djuren i Madrids Zoo: "gnällande som barn kröp de ihop i hörnen i sina burar när granaterna tjutande föll mot staden". Han utgick ifrån att "ingen amerikan skulle känna sig drabbad av madridbefolkningens dödsval", men dödade djur skulle åtminstone mobilisera djurskyddsförningarna, och "kanske skulle befolkningen i Madrid få litet på köpet"

Wallraf som förklädd reporter hos Bildzeitung.

11. För den borgerliga offentligheten gällde reportaget länge som en icke-litterär form. Kisch hade insett vilken fördel det var med en sådan värdering, och han förstod att utnyttja den för sina syften. Som litterär småform vänder sig reportaget inte obetingat till de skolade läsarna; ett reportage kan man läsa då och då, på lunchrasten eller i spårvagnen på väg till arbetet. På så sätt når reportaget också dem som annars aldrig tar i en bok. Om dessa människor kan återfinna sig själva i texten, om de säger: det är mina erfarenheter som här beskrivs – då har reportern nått sitt syfte.

Översättning av Jan Stolpe

Martin Distelis politiska djurbilder

Schweizaren Martin Disteli (1802-44) hann inte före sin död fullborda sin serie i 17 bilder om Herr Gräshoppas liv. Från de efterlämnade teckningarna lät hans vänner göra dessa träsnitt, som nådde en masspublik inför 1848. Om Disteli skriver här Jan Myrdal.

Han var schweizare. Inte bara för att han var född i Olten i maj år 1802 och dog i Solothurn – kantonens huvudstad – i mars månad år 1844 utan för att hela hans verksamhet, som medborgare och som konstnär, var en kamp för den demokratiskt revolutionära traditionen.

Han kallades "målaren Disteli" av sina landsmän men målare var han inte. Färgen intresserade honom inte. Han kunde inte arbeta med oljemåleri. Men tecknare var han. En helt märklig tecknare.

Efter studietiden i Jena (se vidare FiB/K nr 8-77) återvände han till hemstaden där han verkade som oavlönad teckningslärare. Mellan sensommaren 1825 och hösten 1826 studerade han för Peter von Cornelius. Denna – som själv inte var intresserad av färg och ansåg oljemåleri en sysselsättning för fruntimmer – var det nationella och fosterländska tyska monumentalmåleriets portalfigur. Han skall ha sagt att Martin Disteli var en av hans

bästa elever. Dock studerade aldrig Disteli som inskriven elev vid Akademien i München. Men från år 1827 är hans teckning med sin enkla och rena linje och bildens monumtala och stränga konstruktion direkt påverkad av Nazarenerna* och i synnerhet Cornelius.

Med denna stil skapade Disteli en monumental fosterländsk historieteckning. Men det var inte bara monumental och fosterländsk; han tecknade historien från folkskandpunkt. Alla bondekrigens och frihetskrigens krönikor var skrivna av herrskapen. Med sina teckningar skapade Disteli åt det för demokrati kämpade folket en egen historiebild. Han gjorde folket monumentalt. Den sidan av hans verksamhet kan skildras i annat sammanhang. Liksom också hans arbete med den folkkalender där han spred såväl hård aktuell politisk karikatyr och folklig fosterländsk historia i massupplaga genom att utnyttja och utveckla den gamla kalenderför-

publicerade under sin livstid är nog för att göra honom till en av förra århundradets ny-skapande konstnärer.

Disteli och Grandville publicerade sina djurteckningar samma år. Det är möjligt att Disteli inspirerades av Grandville. Men där Grandville av censuren år 1835 tvangs omvandla sin sociala och politiska satir till beskrivning och fantasibild kunde schweizaren och medborgaren Disteli utveckla dessa djurbilder vidare i politisk riktning.

Hade han flyttat till Paris då hade han nog blivit såväl mer berömd som kanske till och med något välbärgad och inte behövt gå under i fattigdom och sjukdom... men han hade då tvingats bli blott fantasifull och inte blivit den Martin Disteli som beredde väg för den demokratiska omvälvningen!

Herr Gräshoppa är Distelis mest mogna verk. Här återges sviten i form av de träsnitt hans vänner efter hans död lät göra från hans teckningar. Det var i denna form berättelsen

Martin Disteli. Bild ur vännernas nekrolog i Schweizer Bilderkalender för år 1845.

men med sina upplysningar och solens gång och månens faser och årets alla marknader.

Som illustratör tillhör han adertonhundratalets mest intressanta gestalter. Men publiken i Schweiz och den publik han kunde nå i Tyskland var inte tillräckligt stor för att tillåta honom fullfölja sina arbeten. Hans märkliga illustrationer till första delen av Münchhausens äventyr (se FiB/K nr 19 1977) följdes

aldrig av den förebådade andra delens illustrationer. Det fanns inte köpare ens till tusen exemplar. De tidiga illustrationerna till Frölich's fabler 1829 (se FiB/K nr 8 1977 och Förr & Nu nr 3 1977) blev det enda verk han fick fullborda. De efterlämnade utkasterna: Herr Gräshoppa och Reinecke Fuchs färdigställdes aldrig. Men redan det han hann utföra och de olika illustrationer och blad han

nådde en masspublik inför 1848. Först långt senare har originalen reproducerats.

Den som vill läsa mer om Martin Disteli bör i första hand läsa:

Gottfried Wächli: *Martin Disteli. Roman-tische Tierbilder*, St Gallen 1940

Gottfried Wächli: *Martin Disteli. Zeit, Leben, Werk*, St Gallen 1943

och för distansens skull:

John Grand-Carteret: *Les moeurs et la caricature en Allemagne, en Autriche, en Suisse*, Paris 1885, s 376-388

Jan Myrdal

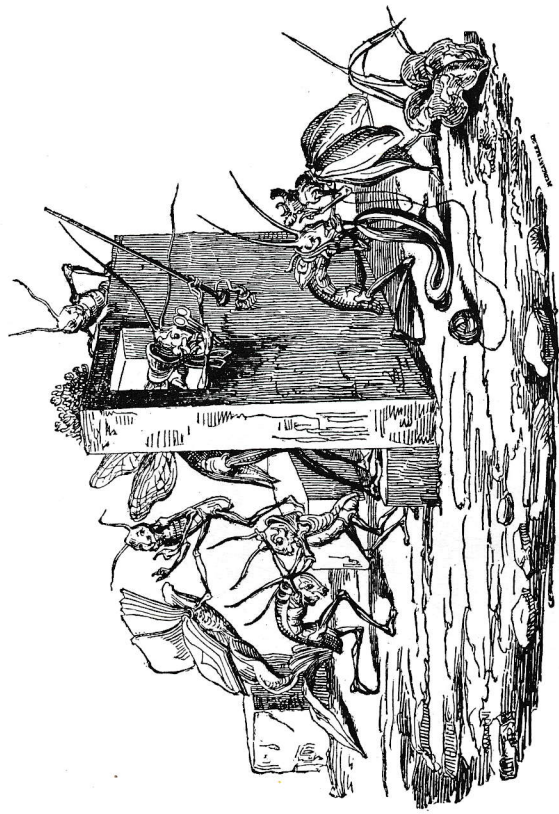
* Nazarenerna: Ett tyskt konstnärsförbund bildat i Rom år 1809 som å ena sidan utgjorde den mest reaktionära och tillbakablickande grupperingen inom det tyska romantiska måleriet men som samtidigt genom att utveckla en klar, ren linje i teckningen och anknyta till den nationella konsttraditionen bidrog till att forma en demokratisk och folklig riktning inom konsten.

En man av värld

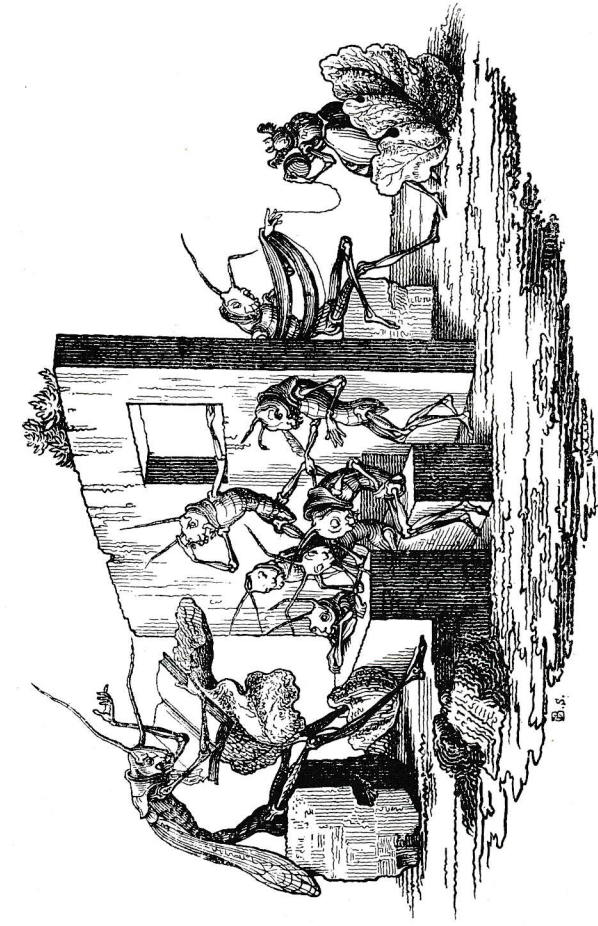
Herr Gräshoppas levnad

En bildberättelse av Martin Disteli.

Träsnitt av Caspar Bachmann från "Illustrierter Schweizer-Kalender für 1848", efter Martin Distelis originalteckningar.

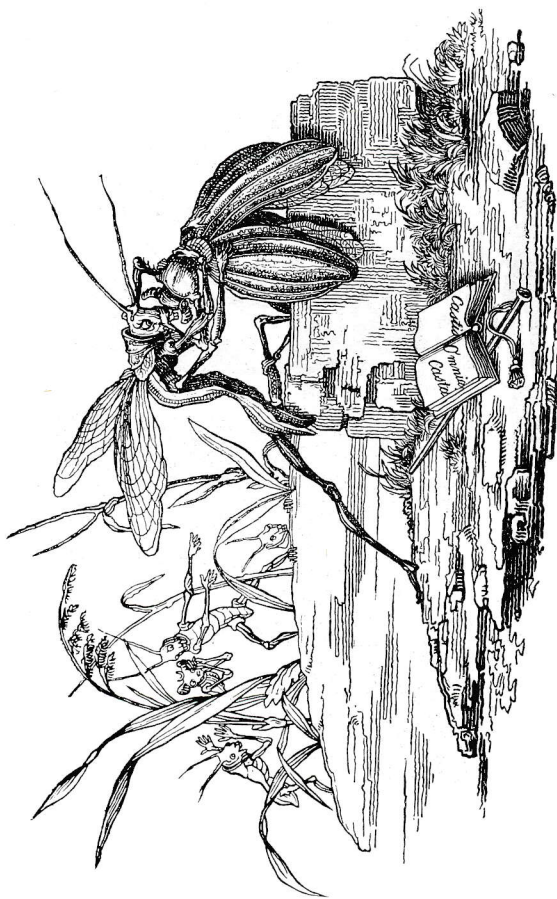
Gräshoppa svär henne evig kärlek och uppmanar henne att fly med sig till lyckans soliga nejder. Men, ack! magistern har upptäckt deras unga kärlek.

I skolan smiter Gräshoppa från undervisningen för att uppvakta magisterns unga kusin fröken Guldbagge.

Magisterns sedliga upprördhet får Gräshoppa att inse lustans och sinnesberusningens eländighet och att lova bot och bättring.

Som eleverna smyger i trädgården för att snatta godsaker som sällan bjöds i skolan där blott tistlar och torrt gräs utgjorde den dagliga kosten fick de syn på magistern själv i en liderlig scen med fru Mullvadssyrsa. Dock – som den stora boken säger – Allt är rent för dem som äro rena. Detta lade de sig till minnes.

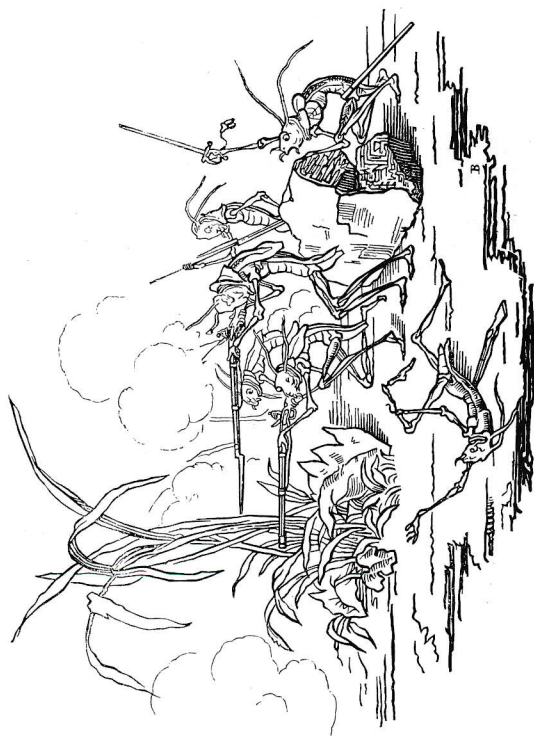
Gräshoppa blev student och tog del av studentlivets alla glädjemen. Han blev också revolutionär. Han svor trohet till den stora uppgiften att verka för mänsklighetens befrälselse. Studenternas unga hjärtan slog i takt med tiden själv och friheten var deras ledstjärna. Gräshoppeförbundet åt alla lycka bär.

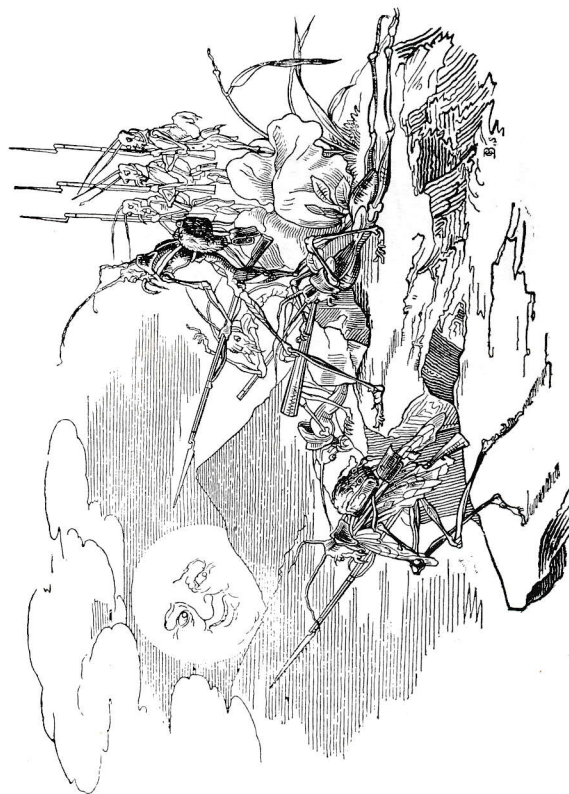
Dock, Kunglig Höghets fruktade polis avslöjade sammansvärjningen. Många greps. Andra flydde. Gräshoppa själv räddade sig i sista ögonblicket genom att falla på knä och hänfört anropa myndigheten med orden: Leve Kunglig Höghet. Som erkänsla för sitt fosterländska sinne lag utnämndes Gräshoppa till löjtnant.

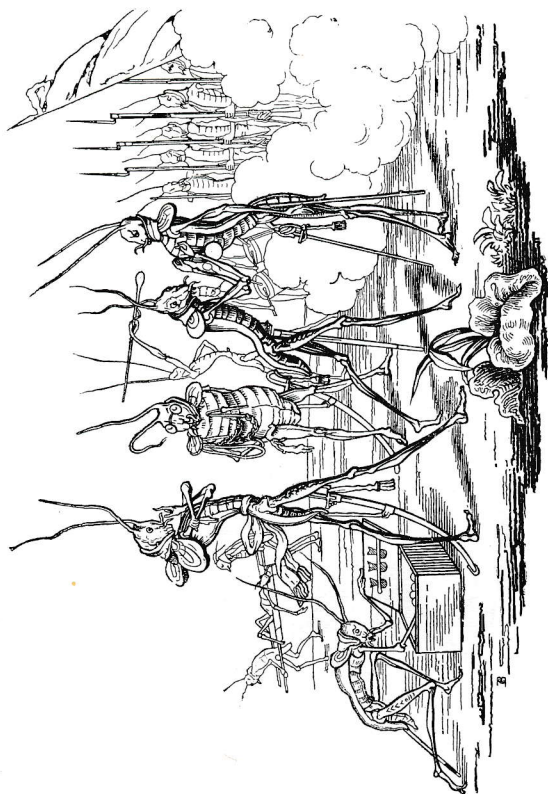
När krig utbröt förde löjtnant Gräshoppa sina mannar i fält.

I den djupa natten varseblev löjtnant Gräshoppa fiendens lägereld. Han tog skydd bakom en lämplig sten och beordrade sina soldater att gå till anfall. Salvorna dånade som åska mellan berg och dal.

Vid närmare spaning visade sig lägerelden denna gång vara fullmånen som steg upp bakom bergen. Löjtnant Gräshoppa lät meddela att fiendens patrull slagits tillbaka.

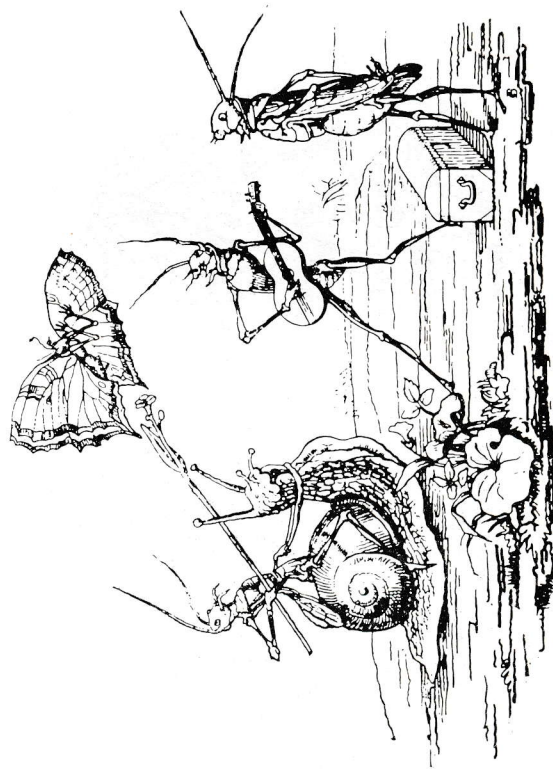
I den nattliga striden hade många soldater sårats eller till och med stupat i kulregnet. Med beaktande av den synnerliga tappperhet och den nit löjtnant Gräshoppa visat lät Kunglig Höghet själv dubba honom till riddare av Myrlejonorden och utsåg honom till hovtjänst.

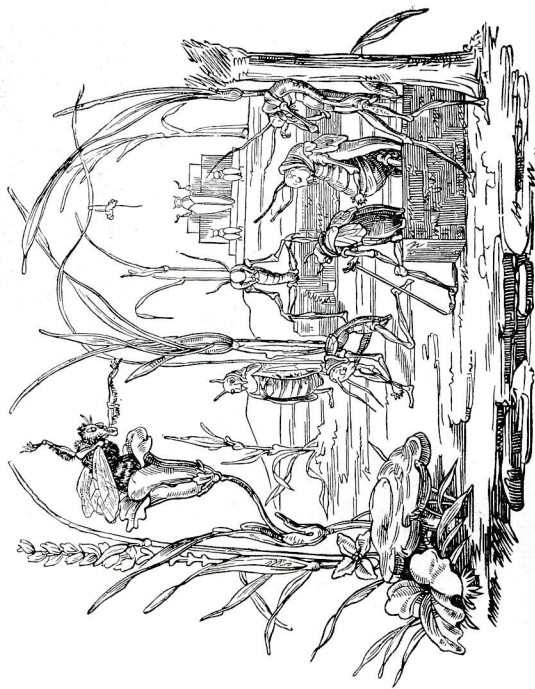
Gräshoppas ungdoms älskade fröken Guldbagge hade upptäckts av Kunglig Höghet som hade godheten ta henne till mätress. Gräshoppa utsågs till fröken Guldbaggas gemål och såsom mätressgemål njöt han den högsta aktning vid hovet och sparde inte med allmosor åt sina forna krigskamrater.

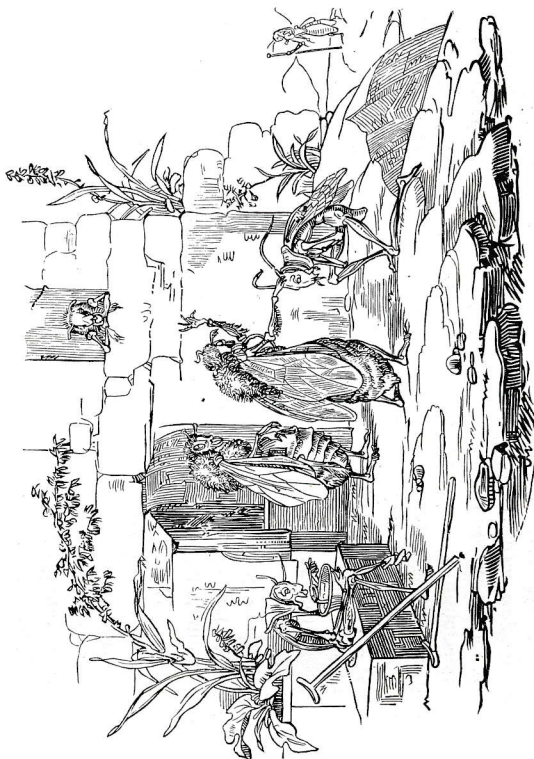
De kungliga balerna avlöste varandra och skönast på dessa var icke längre fru Gräshoppa född Guldbagge utan fru Nattfjäril. Också herr Gräshoppa sökte hennes gunst och fru Gräshoppa född Guldbagge nu förskjuten av såväl Kunglig Höghet som gemål blev otröstlig och avled av sorg.

Men med spotska ord övergav Nattfjäril de trånande hovmännen. Herr Gräshoppa kastade sig i sadeln för att rida ifatt henne men hon steg mot högre rymder och blev borta.

Nu var hustrun död och begravnen. Kärleken hade flugit sin kos och Gräshoppa plågades av alltings intighet. I kyrkan hörde han Predikarens ord: Fångligheters fånglighet. Allt är fånglighet. Han insåg att han vandrat syndens vägar.

Hos de fromma humlebröderna ansökte han om en honungscell där han kunde framleva resten av sina dagar i stilla frid.

Och är herr Gräshoppa inte död så lever han än i sin honungscell hos de fromma humlebröderna.

Det första ångloket?

År 1804 byggde engelsmannen Trevithick ett för spårväg avsett lokomotiv. Vid konstruerandet hade han hjälp av skotten Symington och engelsmannen Murdoch, en av Watts medhjälpare. Ett problem vid denna tid var rälsen, som bestod av flänsade järnplattor (annars skulle loken slira, trodde man), dessa krossades av de tunga ångloken.

En av ångmaskinens förbättrare, skotten Murray och hans kompanjon Blekinsop konstruerade år 1811 ett ånglok försett med kugghjul, som grep tag i en utefter skenorna lagd kuggstång. Denna ångloktyp fick kommersiell användning på några av de brittiska gruvjärnvägarna, där de delvis ersatte hästarna som dragare av tågen.

På William Hedleys uppdrag byggde Christoffer Blacket år 1813 två stycken ånglok, "Puffing Billy" och "Wylam Dilly". Hedley hade konstaterat att friktionen mellan släta hjul och släta räls var tillräcklig för att erhålla erforderlig dragkraft. Problemet med rälsens dåliga hållbarhet löstes då man omkring år 1820 lärt sig tillverka skenor av valsat smidesjärn. År 1814 byggde Georg Stephenson ångloket "My Lord" och sex år senare stod skotten, Robert Stephenson, "Rocket" klart.

I nummer 3/1977 av Förr & Nu illustreras artikeln "Marx och den opolitiska tekniken" med en bild på "Rocket", bildtexten lyder: "Det första ångloket, Stephensons 'Rocket' från 1820." Förutom bildtextens felaktighet är det en idealiserande bild. På loket står två välklädda herrar (far o son S?) i hög hatt. Varför inte en bild med den tidens eldare? Att kritisera dessa detaljer kan tyckas futtigt, men ytterst gäller det sakuppgifters korrekthet och en medveten bildsyn.

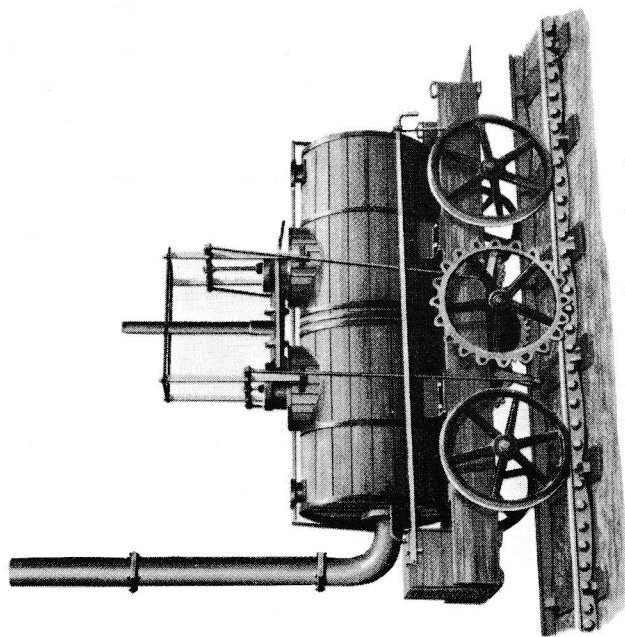
I encyklopedier och populärvetenskapliga böcker individualiserar man ofta historien kring uppfinningar, ofta framställs som det vore en mans verk, även när fakta belägger en mer komplicerad tillkomsthistoria. Detta kan leda till motstridiga uppgifter som i ånglokens fall, inte mindre än fyra namn nämns (Trevithick, Blekinsop, Hedley, Stephenson) som konstruktör av "det första ångloket". Det begränsade utrymmet förklarar inte allt.

I en från holländska översatt bok "Fantastiska uppfinningar från 1800-talet" (Prisma 1977) skriver L de Vries i förordet:

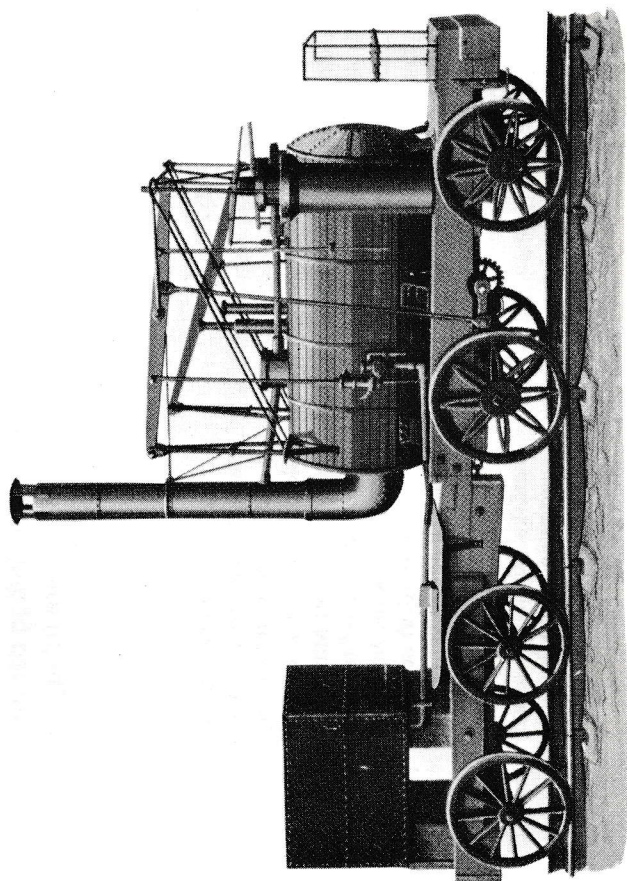
"I våra dagars samhälle, där grupper av starkt specialiserade vetenskapsmän utnyttjar avancerad utrustning och systematiskt söker sig fram till upptäckter och uppfinningar, har vi nog så svårt att föreställa oss hur den *ensamme* (min kurs) 1800-talsupfinnaren tvingades kämpa tålmodigt för att driva utvecklingen framåt."

I ånglokens fall stämmer ej detta. Förutom ovan nämnda, var det en lång rad konstruktörer som bidrog till utvecklandet av de första ångloken. Ofta arbetade man i kompanjonskap och det var vanligt att man införlivade andras smärre uppfinningar med sin egen. Frågan om vilket som var det första ångloket, blir en fråga om vad som kan kallas ånglok (det första i full skala, det första användbara, det första i kommersiell användning. . .) Även Trevithicks hade sina föregångare i modelloket (starka nog att dra vagnar med människor) och Murdochs sk ångvagnar, vilka i princip var ett slags ånglok, med den skillnaden att de ej framfördes på räls.

David Stansvik

Blenkinsop Locomotive: 1811.

W. Hedley's Puffing Billy: 1815.

Naturen och människan — människan och tekniken

I Förr och Nu 3/77 menade Tommy Hammarström att en blind tilltro till teknikens möjligheter, som är vanlig inte minst bland socialister av olika slag, har skapat motsättningar mellan arbetarrörelsen och den unga miljörelsen. Om vi vill komma tillrätta med denna olyckliga utveckling är det nödvändigt att revidera Marx på ett par väsentliga punkter, skrev Hammarström.

Svante Svensson har sänt oss ett diskussionsinlägg där han redovisar en delvis annan syn på saken. Vi välkomnar ytterligare inlägg i denna viktiga fråga.

MÅSTE MARX REVIDERAS?

I Förr och Nu 3/77 hade Tommy Hammarström en artikel om "Marx och den opolitiska tekniken". Han hävdade där att man för att komma tillrätta med motsättningen mellan arbetarrörelsen och den unga miljörelsen måste revidera Marx på ett par väsentliga punkter. Resonemanget utgick från den våldtäkt som begås av bolagen mot den svenska skogen idag. Det står ju helt klart att denna framfart med stora vidunder till maskiner, gifter etc inte skulle vara möjlig på samma sätt utan den moderna teknologin. Problemet för Hammarström är att den revolutionära arbetarrörelsen i drygt hundra år har byggt på Marx tankar. Men denne hävdade att det i sig inte är teknikens fel att elände sprids i det moderna samhällets spår, snarare dess samhälleliga användning: att det är i den kapitalis-

tiska produktionsordningen vi har att söka felet. Hammarström menar att Marx hade fel i detta, därför att han inte kände till de vetenskapliga fakta som den moderna biologin dragit fram och att Marx därför måste revideras. Felet skulle alltså ligga hos själva teknologin, som i sig skulle ha den egenskapen att den leder till stordrift och skövling. Resonemanget påminner mycket om det resonemang Lars Gustafsson för i *Den onödiga samtiden*, där han frågar sig om inte felet i våra västerländska samhällen ligger i industrialismen snarare än i kapitalismen.

Båda författarna tvingas ta ställning till Marx. Lars Gustafsson genom att förkasta "marxismen" och Hammarström genom att revidera den. Båda måste också ta ställning till andra centrala tankegångar inom de senaste århundrandenas vetenskapliga och filoso-

fiska tänkande. Gustafsson genom att ge sig i kast med några 1800-talsfilosofier och Hammarström genom att också ge sig på Galilei, Newton och Linné.

EN GAMMAL DISKUSSION

Det kan vara intressant att veta att denna diskussion inte är ny. Den upprepar sig tämligen regelbundet, på samma sätt som många andra diskussioner. Den är – vilket också Hammarström påpekar – en parafras på ordväxlingen mellan Marx och Engels och maskinstormarna i början på 1800-talet. Ett mer näraliggande exempel är diskussionen mellan Spengleranhängarna och marxisterna på trettioalet.

Men den är fördenskull ingen skendiskussion. Tvärtom är det ju så att argumenten hela tiden förnyas. Varje tids människor måste, om förnuftigt politiskt handlande skall vara möjligt, ta ställning utifrån det samtida vetandet. Gustafssons och Hammarströms argument kan inte avfärdas med en enkel hänvisning t ex till Erik Blombergs lysande artikel "Människan och maskinen" publicerad i Socialdemokraten 1932. (Senare i bokform i *Efter stormen, före stormen*, Tidens förlag 1938).

Innan jag går vidare måste jag göra ett par klargöranden för att inte bli missförstådd. Jag avser för det första inte att propagandera för en ohämmad tillväxt eller för att Uddeholmsbolaget bör kalhugga mera och införa mera gift i skogsbruket. Det hör till Hammarströms mycket stora förtjänster som författare att han genom sina artiklar och böcker bidragit till att skapa en opinion för att förhindra utplundring. Mitt syfte är snarare detsamma som Hammarströms: att upplösa en skenbar motsättning mellan kampen för miljö och kampen för ett rättvist samhälle. För det andra är jag (i likhet med Marx, Lenin och Mao) inte anhängare av någon *enkel* utvecklingsoptimism. Skälet till detta är främst att man inte kan uppfatta historien som förutbestämd över huvud taget. Om man skall tala om optimism gäller det snarare de historiska *möjligheter* som skymtar på lite sikt, men som det åter-

står att förverkliga. Och historien är människors verk – den är inte ödesbestämd.

KRISEN I INDUSTRIÄNDERNA

Sedan några år tillbaka befinner sig den industrialiserade världens länder i en öppen, djup ekonomisk, politisk och social kris. Denna tar sig olika uttryck; förutom att den manifesterar sig i arbetslöshet, dyrtid, "överproduktion" etc, så leder den också till en accelererad utplundring av alla tänkbara naturresurser – till det vi kallar miljö mord. Till skillnad från i mitten på förra decenniet är man idag från höger till vänster på den politiska skalan i stort sett överens om att krisen är ett faktum, men man har naturligtvis ett antal olika förklaringar till dess orsaker. Sätillvida påminner situationen om den som rådde på trettioalet då Oswald Spengler skrev sitt omdebatterade verk *Människan och tekniken*.

Det finns nu en sorts resonemang som i detta läge – då samhället tycks fungera dåligt – är mycket vanligt. Man stöter på det ofta i våra gängse dagstidningar. Jag skulle vilja ge det beteckningen *myten om Babels torn*. Kärnan i detta resonemang är att eländet i världen – som ju är uppenbart – beror på att mänskligheten på något sätt har förhävt sig. Religjöst tar det sig uttrycket att man griper tillbaka på berättelsen om Babels torn och påstår att människan i sitt moderna samhälle satt sig upp mot Gud – lyssna t ex på några radiopredikningar. Men den religiösa varianten är ändå inte den vanligaste. Oftast förekommande är snarare den som griper tillbaks på begrepp som "jordens resurser", eller, som Hammarström och normannen Hartvig Saethra, på föreställningar om vad som är "naturligt" eller på "ekologisk anpassning". Man kan också höra politiker tala om att festen är slut – underförstått att nu kommer notan. Det är inte min mening att tala emot t ex ett ekologiskt anpassat jordbruk eller skogsbruk, det vore ju lika meningsfyllt som att tala emot en användning av tyngdlagen vid flygtrans-

porter. Men det är inte klart vad man menar; om man studerar saken lite närmre visar det sig att olika författare avser högst olika saker med samma begrepp. I det Hammarström kallar den unga miljörelsen finns såväl mycket förnuft och klarsyn som mycket grumligt struntprat.

FÖRESTÄLLNINGEN OM DET "NATURLIGA"

Vi kan börja med föreställningen om det "teknokratiska", "teknologiska" eller "maskinindustriella" eländet. En sådan föreställning kan ju bara förstås utifrån sin motsats, det "naturliga", det "primitiva", ja man

stöter t o m här på det "ekologiskt anpassade". Men nu är det några saker det kan vara bra att hålla i minnet. Föreställningen om det "naturliga" eller det "anpassade ekosystemet" är en *mänsklig* föreställning. Bortsett från medlemmar av marginalrörelser som scientologikyran etc finns det inga som påstår sig ha avhört trädens och fåglarnas uppfattning om det ekosystem de lever i. Och som alla mänskliga föreställningar är också den vi här diskuterar inpyrd med en lång rad av historiska, kulturella och politiska fördomar. Med det "naturliga" eller det "ekologiskt anpassade" måste man ju rimligtvis förstå något system som opåverkat av människor lever i någon sorts balans.

Här måste vi stanna upp ett tag. Denna grundläggande tvekyldigheten finns ju i alla begrepp och de är fördensskull inte meningslösa. Man bör alltså gå till den vetenskapliga litteratur som gett upphov till den allmänna debatten. Och där finner man något intressant. De ekosystem som man verkligen förstår, dvs kan beskriva med någon vetenskaplig säkerhet, är främst de oerhört enkla konstgjorda system som *inte* är i balans: t ex bakterier i en burk eller en koloni råttor instängda på begränsat utrymme. Men redan ett så pass begränsat system som en liten skogsdunge kan ännu bara beskrivas ytligt i några huvuddrag. Men detta har inte hindrat – lika lite som Konrad Lorenz och Desmond Morris i spetsen för etologerna för tio år sedan eller socialdarwinisterna för hundra år sedan hindrades – att man har dragit vittgående slutsatser om hela samhällen, ja man har t o m vågat uttala sig om hela jorden som system!

SJÄLVREGLERANDE SYSTEM

Så vitt jag begriper är dessa vittgående utsagor i det närmaste värdelösa. Problemet är mycket invecklat, långt svårare att lösa än de flesta problem man stöter på t ex inom fysiken eller kemien. Som en liten antydning kan vi ta det faktum att ett ekosystem i balans är *självreglerande*. Detta innebär att systemet som sådant motsår störningar (t ex av

mänsklig aktivitet) till viss grad. Om vi tänker oss en sjö med kräfter så lever dessa i balans med en mängd djur och växter som de både äter och som de också äts av. Om vi nu börjar fiska (= störa systemet) så tar ju som alla vet inte kräftorna slut. Det som händer är istället att kräftornas reproduktionshastighet ökar (eftersom överlevnadshansen för en kräfta ökar med minskande kräftantal) och systemet hamnar åter i balans med något ändrade förhållanden mellan antalet kräfter och andra djur. Systemet motverkar förändringen. Det är först när man *överskrider gränsen för reproduktionsförmågan* som en katastrof inträffar – utfiske. Detta är ett synnerligen förklarligt exempel. I verkligheten har man att göra med långa kedjor av kopplade självreglerande mekanismer. För en del arter är mekanismerna annorlunda för reproduktion, en myra dör ju utanför sitt samhälle etc. Det man med någon grad av säkerhet vet är att ju fler självreglerande mekanismer ett system innehåller (= fler arter) desto tåligare är systemet mot störningar. Men att förstå och göra vetenskapliga förutsägelser om stora system med någon grad av exakthet – det tror jag ingen vågar och samtidigt påstå sig utöva vetenskap.

För att fastställa det "naturliga" tillståndet måste man dessutom ha någon sorts föreställning om vad man jämför med. Det är typiskt för de alltför förenklade ekologiska resonemang man ibland stöter på att detta knappast alls berörs. Det har nämligen aldrig funnits någon bestämd "naturlig" natur. Den gamla filosofen Herakleitos formulerade föreställningen för flera tusen år sedan i satsen: Allting flyter. För den som läst en smula geologi är ju saken självklar: över årmillionerna har arter uppkommit och dött (av "naturliga" orsaker), geologiska eror (som en gång var biologisk verklighet) har avlöst varandra. Men, kan man invända, ur mänsklig synpunkt är skeenden över årmiljoner tämligen ointressanta. Och så är det naturligtvis, men på den historiska tidsskalan – dvs med tiotusenårsintervaller – ligger ändå de periodiskt återkommande istiderna. Och en sådan miljöka-

Galileo Galilei. Koppargravyr av den franske kopparstickaren Gérard Audran (1640-1703). Bild: Kungliga Biblioteket.

tastrof som en 3 km tjock landis från polen till alperna har mångskigheten ändå inte lyckats åstadkomma. Men det intressanta med detta är ändå inte nedsinningen i sig utan det faktum att hela vår natur sedan dess varit stadd i en oavbruten och snabb förändring. Trädslag har vandrat in och försvunnit liksom djurarter. Det kanske mest slående beviset på hur

snabbt processen går är att folk i mannaminne vet hur sjöar och havsvikar grundas upp genom landhöjningen. När man skall tala om en ekologisk balans för system stora som hela samhällen och för tider längre än såg 100 år så måste man ha klart för sig att "naturligt" ändras denna balans ständigt. Reglertekniker skulle tala om en dynamisk – till skillnad från

en statistik – jämvikt.

DET TEKNOKRATISKA SAMHÄLLET

Vi kan så gå över till att diskutera motsatsen. Man talar ofta i massmedia om vårt "onaturliga", "teknokratiska" eller "överteknologiska" samhälle. Det ligger naturligtvis något riktigt i detta, men jag tror också att man, för att inte hamna i rent mystiska föreställningar, måste se lite närmare på vad detta innebär. Det som karaktäriserar alla mänskliga samhällen är ju just att de i olika hög grad är tekniska. Vi kommer inte ifrån det faktum att stenynxan lika väl som datorn är en fråga om att utnyttja teknik. Historien rör ju till stor del olika kulturters och samhällssystemers förmåga att tillgodogöra sig teknik för att göra sig mer oberoende av naturen. Man kan drömma, som Platon, om en idealvärld, men i denna verkliga värld har vi sedan åtskilliga århundraden inte haft någon natur i den meningen att den varit opåverkad av människan. Nästan allt vi ser omkring oss idag bär spår av eller är resultatet av mänsklig odling. Saker och ting har ju fler sidor än en. Inte ens den förkättrade industrialismen har enbart inneburit plundring av miljön. Här i Uppland, där jag bor, är det t ex först under de senaste sextio åren som vi fått skog att tala om. Under större delen av 1700- och 1800-talen plågades landsdelen av skogsbrist pga det jättelika veduttag som var nödvändigt i bondesamhället.

När man talar om teknologin i bestämd form gör man sig i själva verket skyldig till en våldsamt generalisering. Det kan ju synas naturligt att efter en stor giftkatastrof eller en supertanker-kollision tala om att den moderna tekniken lett oss fel. Men man måste komma ihåg att samma teknik hejdar översvämningar, gör det möjligt att förutse jordbävningar, vulkanutbrott etc. Man glömmar ofta att all teknik är uppfunnen av människor. Det främsta fel Hammarström gör är, enligt min mening, inte att han politiserar teknologin utan att han förenklar för mycket. Om han hade rätt i att den moderna tekniken automatiskt

leder till alltmer gigantiska och mer skräckinjagande, i djup mening världslösa maskiner, skulle ju även människorna reduceras till viljelösa kråk. Och den konsekvensen är ju uppenbart orimlig.

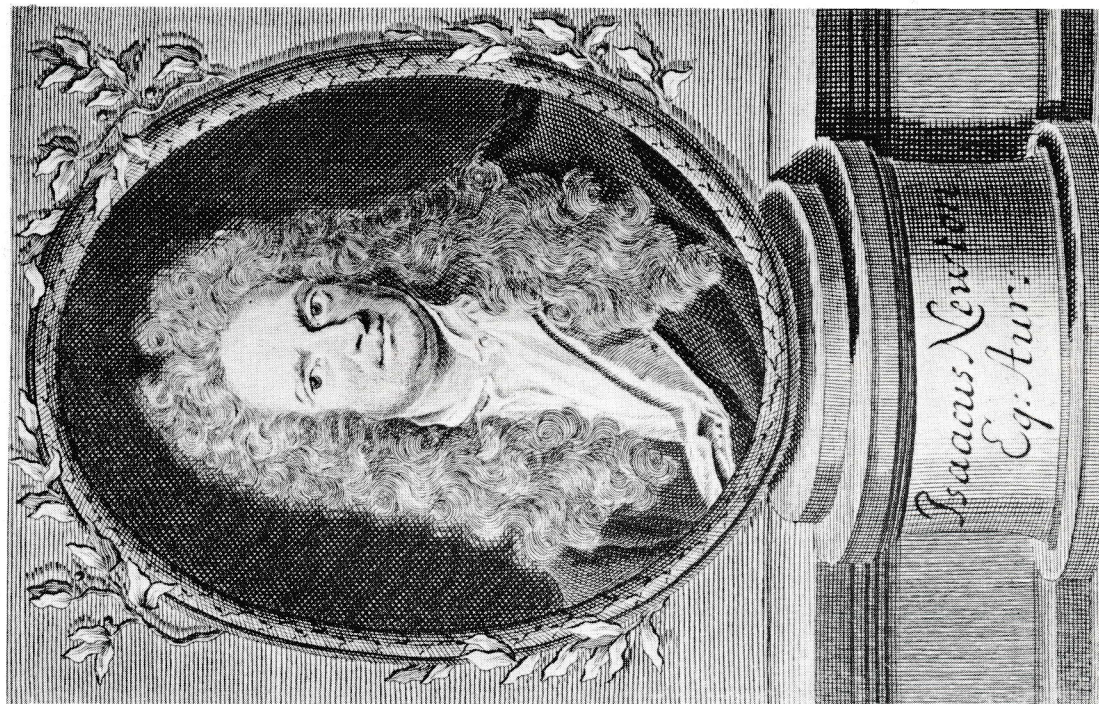
KOMPLICERADE SAMMANHANG

Sammanhanget är mer komplicerat än Hammarström framställde det i Förr och Nu 3/77. Jag tror man kan säga att Marx där blev omstöpt för att passa in i revideringen. Det är den berömda, men ofta missförstådda, dialektiken som Hammarström inte har uppfattat. Eller som Jan Myrdal brukar formulera den: läran om det som är bortom ja ja och nej nej. Hammarström hade svårt att förstå att Marx både ger den kanske mest konkreta helvetesvisionen av fabrikkssystemet och samtidigt hävdar att den är själva fröet till mänsklighetens befrielse. Detta är inte en logisk kullerbytta! Det är i själva verket kärnan i Marx' dialektiska filosofi. Motsägelsen ovan är ju skenbar eftersom det samhällssystem som leder till fabrikkssystemets helvete på 1800-talet hela tiden utvecklades; det förändras hela tiden.

Marx utgår ifrån att det finns två sidor i varje företeelse. Och tillämpar man detta resonemang på den moderna tekniken så tror jag man kommer en bit framåt. Hammarström tar ändå inte upp teknikens värsta avarter i denna sin artikel, men han har i andra sammanhang beskrivit de största miljöorden som sker i vår tid; nämligen den förödelse som följer i det moderna krigets spår. USAs framfart i Sydostasiens skogar är tyvärr inte det enda exemplet. Och samtidigt – om man går igenom sitt dagliga liv – kommer man snart underfund med i vilken oerhörd grad vår tillvaro är direkt beroende av och underlättas av relativt komplicerad teknologi. Vi kan aldrig bortse från detta förhållande. Tingen är inte ja, ja eller nej, nej enbart.

GALILEI, NEWTON, LINNE OCH MARX

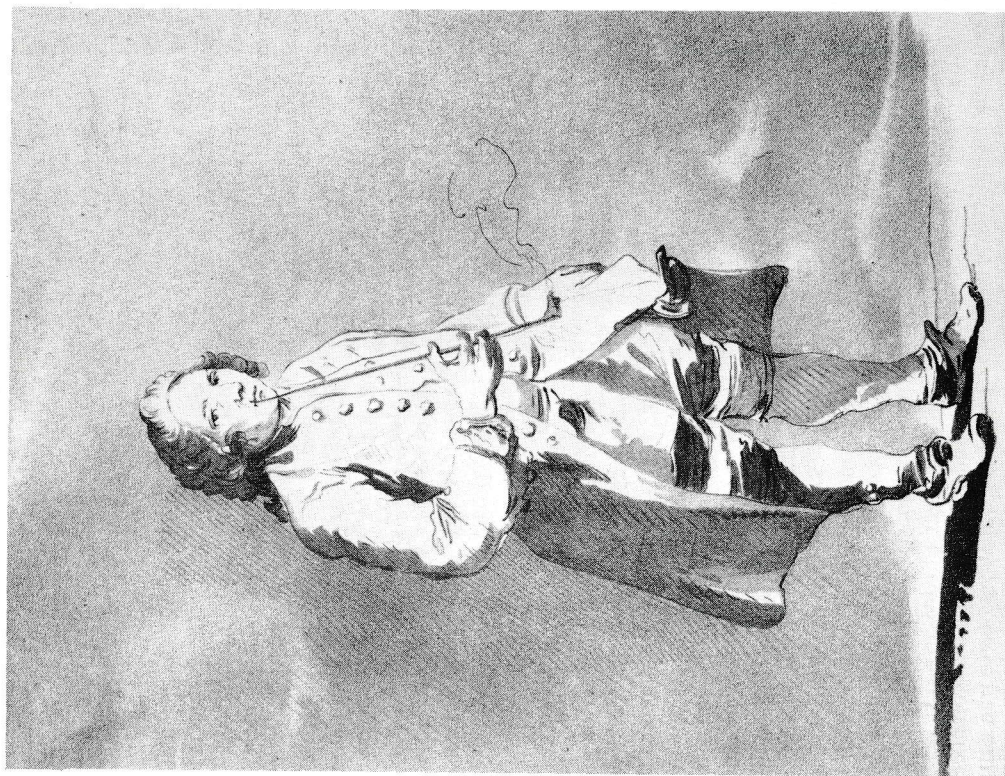
Om man inte ser, eller vill erkänna, dialektiken hos Marx blir också begreppet historisk

Isaac Newton. Samtida koppargravyr.
Bild: Kungliga Biblioteket.

utveckling meningslöst. Framväxten av den moderna teknologin måste te sig alltigenom ond och i Hammarströms bok *Så länge skogen finns* (PAN/Norstedts 1977) kan man finna beskrivningar av hur "borgerlig" Galileis, Newtons och Linnés vetenskap var. Underförstått borgerligt = dåligt. Men här hamnar

man lätt på mycket halis, ty om man förutsätter att utveckling inte sker, så förutsätter man inte heller att det borgerliga tänkandet på något sätt utvecklats; att det har en historia. Den Galilei som tvekar först inför inkvisitionens pinoredskap, eller den Newton som i Royal Society kastar kanonritningar m m är

Carl von Linné tecknad av den svenske grafikern J. E. Rehn (1717-1793).
Bild: Kungliga biblioteket

representanter för en helt annan borgerlighet än Hitlers stalletdräng Verner von Braun. Idag är det lättköpt att skratta åt Linnés "överdrivna" klassificeringsver – knappologin. Men även om hans system inte var "naturligt" (vilket Linné själv faktiskt förstod) så innebär det ett oerhört stort genombrott eftersom man utifrån detta kunde upprätta ett lätthanterligt lexikon över växterna. Linnés insatser gjorde naturen tillgänglig för en bred allmänhet. (Slå upp Strindberg och se själva!) Det var ingen slump att Rousseau och vännerna bland encyklopedisterna ibland gick ut och botaniserade om söndagarna. Linnés lexikon – som det borde kallas – var alltså ett stort framsteg, men som alla sådana var det naturligtvis tvetydigt! Man kan utnyttja det både till skövling och till att finna nya nyttigheter. Men Hammarström vill bara erkänna den ena, den negativa sidan i sin artikel.

I fråga om Galilei och Newton är Hammarström långt ute på den sköra isen i sin bok. Jag tror att det delvis beror på språket. I början på 1600-talet grundlades det vi idag kallar den klassiska mekaniken. Men denna mekanik handlar ju inte främst om det vi kallar *statik* den kände man åtminstone praktiskt till långt tidigare – tvärtom var det ju först i och med Galileis, Newtons m fl arbeten som man tillfredsställande kunde beskriva kroppars *rörelse*, det vi kallar *dynamik*. Mekaniken som vetenskap är inte enkelt mekanisk, den är snarare dynamisk. Men en längre utredning om detta får anstå.

DET HISTORISKA OCH DET BIOLOGISKA

Det finns en tendens i den unga miljörörelsen att – precis som tidigare darwinisterna och etologerna – försöka reducera det historiska skeendet till ett biologiskt. Som Sven-Eric Liedman visar i sitt stora, nyligen utkomna verk, *Motsatsernas spel I & II* (Cavefors 1977) går en stor del av Engels naturfilosofiska arbeten ut på att visa att detta är felaktigt. Jag tror att Engels här träffar något väsentligt. För även om vi – för att ta ett exempel från ett näraliggande område – kunde i detalj visa hur biologin går tillbaka på kemin, så

skulle inte biologin kunna förklaras i sin helhet. Detta vore lika omöjligt som att man utifrån en förståelse av vattenmolekyler skulle kunna få en realistisk uppfattning om hur människan upplever en havsvåg. Det går inte att reducera historien till biologi. Alla jämförelser, eller försök till jämförelser mellan mänskliga samhällen och bakterier i burkar eller råttor i lådor eller vilka (av människor konstruerade, märk väl!) ekologiska system som helst är fullständiga missvisande efter som de inte tar hänsyn till den avgörande faktorn i historien – det mänskliga medvetandet.

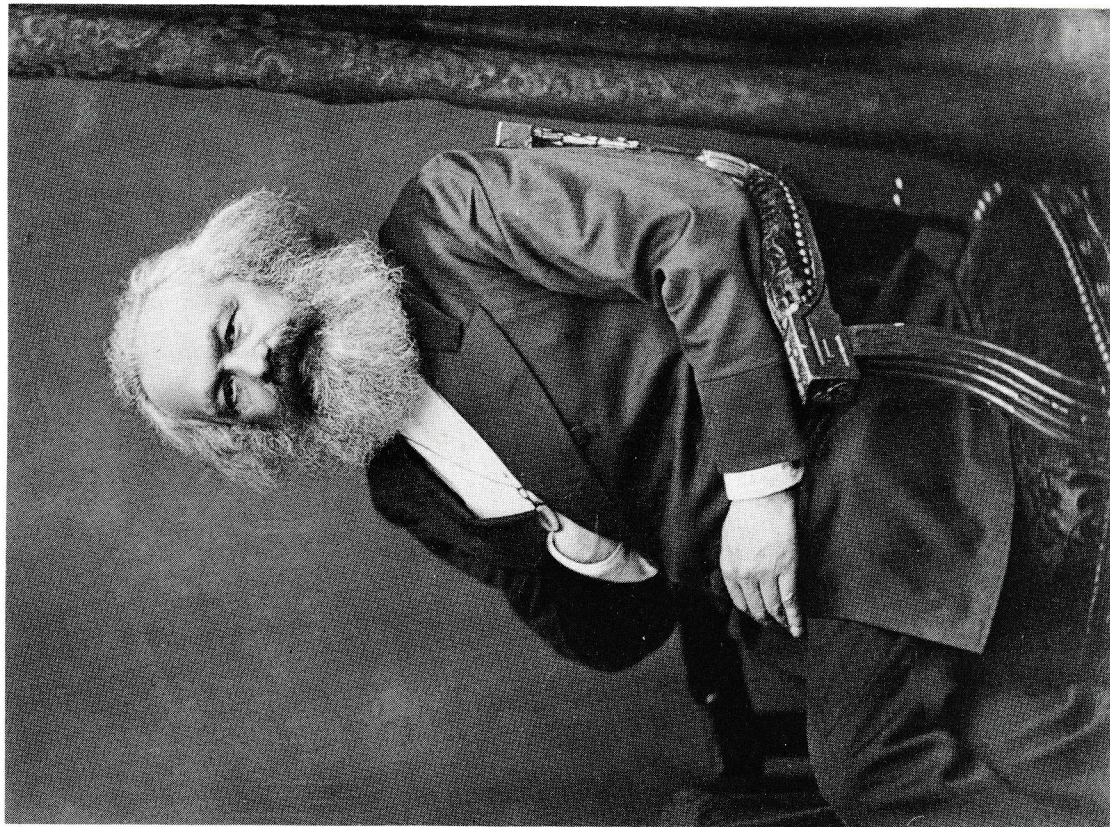
Om man inte förstår detta hamnar man fullkomligt galet. Normannen Hartvig Saethra drar sig i sin bok *Ekologi och socialism* (Forum 1977) inte ens för att påstå att Malthus hade rätt, dvs att folktökningen alltid är snabbare än produktionsökningen. Men, som numera t o m FNs experter vet, är ju detta en rent imperialistisk föreställning. Inte bara av det skäl som en albanisk kooperativordförande anförde till mig då han pekade på de terraserade odlingar som tidigare varit lika sterila stenåkrar som alla andra berg på Balkan: "Här visar vi i praktiken att Malthus hade fel!" Nej, skälet är främst att historien visar att om de sociala förutsättningarna skapas så kommer befolkningsplanering till stånd. Människorna är inga råttor. De handlar medvetet och överlagt, även om de inte handlar enligt SIDA:s föreskrifter. I praktiken har ju också FNs befolkningsstatistiker nyligen kraftigt fått skära ned sin prognos över befolkningsutvecklingen.

JORDENS RESURSER

Innan jag avslutar denna artikel måste jag något beröra begreppet resurs, annars skulle en viktig bit saknas. En idag mycket vanlig föreställning är att jorden har ändliga resurser. Och detta brukar sedan i borgerliga framställningar leda fram till att "vi" (dvs främst de med de lägsta lönerna) måste "dra åt svängremmen". Nu vill jag inte bli missförstådd. Om man med att "dra åt svängrem-

men" menar en ändring av vissa levnadsvanor etc så är det självfallet att så kan bli fallet, precis som det var nödvändigt när t ex järnet ersatte brons och sten i forntiden. Men det hindrar inte att Marx, Lenin och Mao säkert hade rätt när de hävdade att inga gränser finns för jordens resurser. Skälet är som tidigare

men att allting måste mätas med mänskliga mått. En naturresurs är ju något i naturen som kan användas av människor med lite fiffighet. Resurserna är naturligtvis begränsade i den meningen att det säkert finns en ändlig mängd bergolja att utvinna med nuvarande metoder och nuvarande rimliga kostnader.

Karl Marx i London.
Bild: Arbetarrörelsens Arkiv.

Men ännu har ingen kunnat ge en gräns för folkets uppfinningsförmåga! Gruvteknikerna har ju länge räknat på detta sätt. Som alla vet skiljer de ju på förekomsten av *mineral* (= förekomst av t ex järn i naturen) och på förekomst av *malin* (= mineral som är lönsamt att bryta). Malmförekomsten är i högsta grad ändlig. Mineralförekomsterna är så stora att de i allmänhet är ointressanta att ens uppskatta.

MÄNNISKAN ÄR ALLTINGS MÅTT

Det är mycket viktigt att man i kampen för miljön gör klart för sig vilkas intresse man företräder och vilka fiender man har. Människan är ju alltings mått. Till den dag då någon på allvar lyckas visa att han kunnat konversera med ett träd eller en fågel kommer jag hävda att kampen för miljön är en kamp för *människans* överlevnad – inte någonting annat. Det hör sedan till den ekologiska vetenskapens förtjänster att den visat att det också krävs ett hänsynstagande till den övriga naturen. Men föreställningar om en "naturlig" natur är rent idealistiska eftersom de måste vara konstruktioner – grundade som allt annat mänskligt tänkande på samhällsliga och kulturella föreställningar. Man skulle kunna uttrycka det så: miljörelsen måste omfatta en humanism.

Miljörelsens fiender är – precis som på Marx tid – de kapitalistiska profitthajar som inte skyr någon utplundring i sin guldhunger. Att sedan, som Hammarström undrar över, en processorfförare i Värmland eller en fackordförande på BT-Kemi uttalar sig med likgiltig

tighet inför naturen är ju faktiskt mindre förvånande än att hela Europas arbetarklass vid flera tillfällen under detta århundrade gått ut för att slå ihjäl varandra på det mest bestialiska sätt! Detta samhällssystem är ju så djävulskt att folket på en gång är fångar och fångvaktare. De behärskade omfattar till stor del de härskandes åsikter – där ligger den stora svårigheten.

Redan på Marx tid insåg socialisterna – läs den utmärkta utgåvan av William Morris texter: *Konst och politik* (Gidlunds 1977) – att kampen för socialism också måste vara en kamp mot industriutsläpp, gifter, sot och nedsmutsning. Men det är inte nödvändigt att revidera Marx på denna punkt. Den som tror att "marxismen" är en sorts dogmsystem kan kanske ha den uppfattningen att en revidering är nödvändig med tillkomsten av nytt vetande, t ex ekologin. Men detta är en vantro. Om "marxismen" måste revideras så är det ju så med Marx verkliga dialektiska filosofi att den just bygger på och förutsätter att vetenskapen utvecklas.

Det vore intressant om vi i Förr och Nu kunde ge plats åt en vidare diskussion om miljörelsens historiska rötter och dess målsättning. Ett samtal där vi inte använde de tillhyggen man så ofta ser i pressen utan där vi försökte gemensamt komma vidare.

Ty det viktigaste problemet kvarstår: till syvende och sist hänger allt på att Hammarströms processorfförare i Värmland är med på noterna.

Svante Svensson

Hembygdsvård – en folkrörelse i arbete

Riksförbundet för hembygdsvård har gett ut en bok om sin egen historia och verksamhet. Den heter "Hembygdsvård – en folkrörelse i arbete" och recenseras här av Tommy Hammarström.

Den svenska hembygdsvården är inte bara bygdemuseum och forskning kring det förflutna om någon trodde det, utan i högsta grad en levande organisation som försöker påverka vårt nutida samhälle och vår framtid. Den saken blir uppenbar när man läser en ny bok som heter "Hembygdsvård – en folkrörelse i arbete", utgiven av Riksförbundet för hembygdsvård.

Hembygdsvården är för det första mycket stor: ungefär en halv miljon människor är engagerade i de olika föreningarna – i vissa bygdar kan det hända att över hälften, ja upp till nittio procent av invånarna är anslutna till den lokala organisationen.

Landsantikvarie Sten Rentzhog på Jämtlands museum inleder boken med en intressant skildring av hembygdsvårdens uppkomst och utveckling fram till sjuttitalets massorganisation.

Det började år 1900 med Karl-Erik Forsslunds bok "Storgården". Det var en väckelseskrift, påkallad av industrialismens många avigsidor. Mot den nya tidens himlastormare predikade han om att tillvarata gamla traditioner och erfarenheter, natur- och kulturminnen.

Men Forsslund var inte i första hand intresserad av att bevara och dokumentera det gamla; han ville inte skapa museer, utan ge människorna en dragligare tillvaro i en värld

där industrialismen hotade krossa det forna livsmönstret.

Just genom att värna om traditioner och äldre folklig kultur och hålla detta vid liv, ville han motverka industrialismens vulgäraste effekter. Detta enkla budskap vann snabbt gehör, särskilt hos unga människor, och "Storgården" trycktes på kort tid i nio nya upplagor.

UNGDOMSRÖRELSE

Forsslunds idéer växte en rörelse bland ungdomen och anslutningen var enorm. Vid ett möte i Leksand 1904 samlades t ex 10 000 deltagare. Rentzhog betecknar denna ungdomsrörelse som "helt opolitisk, utan inslag av nationalism eller socialism, men ändå fosterländsk och radikal. Som rörelsens bärande idé har man angett den nyvaknade demokratis intresse för folkets egen historia och för folkets egna möjligheter att bidra till en positiv utveckling i kamp mot de faror som man upplevde i industri- och stadsförslumning, emigration och internationalism."

Omkring 1910 började dock den första hänförelsen svalna. Det berodde mycket på partiernas misstänksamhet och särskilt socialisternas negativa attityd. Men Forsslunds väckarklocka hade ändå satt djupa spår och nu kom organiserings tid: I Mora 1905 bil-

dades landets första hembygdsvårdning och efter en tid följdes den av föreningar på andra håll i Dalarna och så småningom i hela landet.

Det viktiga med denna rörelse som nu växte fram, skriver Rentzhog, var just att den inte i första hand hade en museal målsättning, utan tog sikte på nuet och framtiden. "Man intresserade sig för gamla seder och bruk, för

hemslojd och hantverk, folkmusik och dans, och framför allt för dettas innebärande möjligheter att bidra till en bättre utformning av det moderna samhället." Man ville motverka den förfäklighet och utjämning som uppstått genom industrialismen, man ville ge allmänheten en bättre och vackrare miljö och man ville ge arbete åt folk som eljest hamnade i städernas slum eller tvingades emigrera.

Denna aktiva målsättning färgade hembygdsrörelsens arbete ända fram till trettitalet. Men då förändrades inriktningen, och det yttre skälet var Stockholmsutställningen 1930. Den innebar nämligen ett genombrott för industri-kulturen; den tekniska utvecklingsoptimismen blev nu tongivande även bland ledande kulturpersonligheter. Äldre kultur blev något man måste frigöra sig från för att kunna bygga det nya samhället.

NYTT LIV

Och den inställningen växte sig starkare och kulminerade någon gång på sextitalet. Men då kom plötsligt ett nytt omslag. Den tekniska och industriella utvecklingen hade nått ett stadium då den inte längre hotade bara äldre tiders traditioner och kultur, utan de mänskliga livsvillkoren överhuvudtaget. Industri-kulturen, det monstruösa bilsamhället, den nya förstadsslummen och samhällets allt mer oförståbara struktur skapade en våldsam reaktion. "Utvecklingsoptimism" blev ett skällsord på sjuttitalet, vi fick "gröna vågen", en snabbt växande miljöförörelse – och nytt liv i hembygdsrörelsen.

Under den tekniska optimismens glansdagar hade hembygdsföreningarna blivit allt mer museala. Man ville inte längre "föra in gångna tiders seder och bruk i samtidens liv

eller begagna det förgångna som en norm". Men nu är det annorlunda: Nu när de flesta människor tvingats eller lockats flytta bort från sin hembygd får hembygdsrörelsen en avgörande betydelse. Den kan ge oss de hållpunkter som är nödvändiga för att vi inte alldeles ska tappa fästet i vår rotlösa tillvaro; den kan hålla hemkänslan vid liv och göra samhörigheten levande – såvitt rörelsen nu arbetar aktivt och med sikte på framtiden, ungefär som det ursprungligen var menat.

Och så sker, om man får tro Rentzhog och andra som skriver i boken om Hembygds-vård. Sven Schylberg från Brunflo och Peter Frändén från Hällesjö formulerar den övergripande målsättningen så: "varje aktivitet skall i vid mening bidra till att bevara och levandegöra det värdefulla i vårt traditions-arv."

I boken finns också flera rapporter från enskilda föreningar – Barkeryd, Bodsjö, Brunflo, Grängesberg och Täby – samt artiklar om hembygdsföreningarnas ekonomi, samlingar och förhållande till landsarkiv och läns museer. Med andra ord, en förtäfflig introduktion för alla som är intresserade av hembygdsföreningarnas arbete.

Tommy Hammarström

BOKANMÄLNINGAR

Skönlitteratur

Ill.: Kaj Stuart-Beck

Ove Allansson. SVARVARENS FÖRSTA SOMMAR. 199 s. Rabén & Sjögren, Stockholm 1977. Pris: ca 52:–.

ISBN 91-29-50251-9

Det doftar om Ove Allanssons senaste bok. Svarvaren Gunnar och sjuksköterskan Maria genomlever ett hastigt kärleksförhållande, medan landskapet och sommaren lyser.

Gunnar är trovärdigt tecknad – en medelålders, lite ömtålig och drömmande arbetare. Bilden av Maria blir diffusare. Hon propagerar för en bred och varm socialism, liksom författaren själv, men åsikterna har här en tendens att flyta ut i trubbiga och livlösa repliker.

Anmärkningarna till trots: "Svarvarens första sommar" måste naturligtvis läsas. I boken nämns ett antal viktiga och folkkära författarskap. Till den raden kan föras ännu ett: Ove Allanssons eget. Han håller, trots ojämnheter, i alla väder.

Jan Fogelbäck

Stellan Arvidson. SENT MEN TIDIGT. 87 s. Rabén & Sjögren, Stockholm 1977. Pris: ca 24:50

ISBN 91-29-49207-6

Stellan Arvidson, 75 år gammal, författare, riksdagsman, skolpolitiker m m gör med "Sent men tidigt" lyrisk come-back. Efter tjugogo år doppar han åter skaldefjäders i livets bläckhorn. Detta resulterar i en återeröring av arnas och eftertankens poesi. Många reser minnen frammanas – från Lusaka lika väl som från Abisko. Och stora män porträtteras – från Marx till Nietzsche. En av dikterna heter "Katastrofen" och handlar om 1933, då Arvidson var lektor i svenska vid universitetet i Greifswald – och blev avsatt pga sin avsky för nazismen. Vid ett senare återbesök i Tyskland utmynnar poetens ideologiska funderingar kring den samhälleliga DDR-utvecklingen i följande:

*Socialdemokratis väg
ur välfärdssamhällets motsättningar
till demokrati och socialism
måste vara en annan.*

Bengt Berg

Edward Bellamy. EN ÅTERBLICK. Övers. Gunnar Gällmo. Inledning Sam J Lundwall. 226 s. Delta, Bromma 1977. Pris: ca 38:-

ISBN 91-7228-122-7

"Looking Backward 2000-1887" utkom 1888. Till svenska översattes den f f g 1889. Den var en av sekelskiftets mest lästa böcker, utgiven i tiotals miljoner ex på ett tiotal språk över hela världen. Boken är än i dag en bestseller i USA. Den har jämförts med Marx' "Kapitalet" i betydelse. Det är väl en överdrift, men faktum är att romanens utopiska socialistiska budskap fick ett enormt gensvar i fr a USA. Åren 1890-91 bildades 160 "Bellamy-klubbar". I Sverige kom boken att påverka bl a Axel Danielsson, vilket kan avläsas i dennes utopiska novell "Främlingen. Ett besök i det nya samhället". - Låt er inte luras av att "En återblick" givits ut av Delta i serien "Science Fiction Klassiker"! Boken är fascinerande läsning, nödvändig för dem som är intresserade av socialismens historia.

Kaj Svensson

Håkan Boström. DRAKENS ÅR. 252 s. Rabén & Sjögren, Stockholm 1977. Pris: ca 52:-

ISBN 91-29-50255-1

Håkan Boströms nya roman berättar om några människooöden i en mellansvensk stad år 1976, fram till valet. Framförallt utspelas handlingen på arbetsförmiddagen, där Agnar är karriärsossen som siktar in sig på en byråsekreterarpost och idkar otrohet med en parant kollega, medan Lacke undrar vad felet med rörelsen är medan han slavar som socialdemokratisk gräsröt. På Bruket, en stor metallindustri, dit Agnar skyfflar folk så fort han kan, arbetar Roffe, medelålders svensk arbetare som inte är så trygg som han trodde och Stig, en vilsen kille som just hinner uppleva kamratskap och kärlek innan han omkommer. De flesta personerna bor i Gammeltoft, en betongförtort som Boström skildrar med samma snärt som det mesta i den här romanen. En hederligt socialdemokratisk roman.

Lars Åke Augustsson

Toril Brekke. JENNY HAR FÅTT SPARKEN. Övers. Hans Jacob Nilsson. 124 s. Ordfront, Stockholm 1977. Pris: ca 35:-

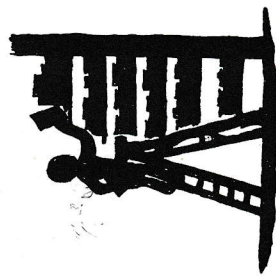
ISBN 91-7324-053-2

På ett bageri i Oslo arbetar en kvinna i övre medelåldern. Efter arton års tjänst får hon plötsligt en dag sparken. En ny maskin från Tyskland har gjort hennes arbete onödigt. Kvinnans arbetskamrater reagerar, de förstår att samma sak kan hända dem, och går till motaktion.

En process som mycket väl är värd att beskriva blir tyvärr här, i Brekkes debutroman, alltför vårdslöst behandlad. Med en berättarstil som verkar hämtad från följetonger i Mitt Livs Novell framställs människorna som naivt dumma, levande i en trång och starkt begränsad värld. Det är en skymf mot arbetarna när de, som här, skildras som bana- la och knappt utvecklingsbara individer.

Ett väldigt trivalt språk tillsammans med de billigt utförda karaktärsschablonerna ger en rent bedräglig lästund.

Mats Hansson

Staffan Ekegren, Bosse Ek, Clas Tor, Peter Ekström, Claes Gabrielson. LEKEN TÅLA. 87 s. Örebroavdelningen av Folket i Bild/Kulturfront, Örebro 1977. Pris: ca 20:-

ISBN saknas

"Leken tåla" är en diktbilderbok. De tre första namnen i ovanstående upphovsmanlistan är poeter, de två sistnämnda svarar för teckningar och fotografier - med andra ord: det ligger ett kollektivarbete bakom denna välgjorda och välgörande bok.

Läsaren får ett stort antal samhälleliga skärvar till livs, skärvar av vårt samhälle, Sverige i slutet av 70-talet, det land vi lever och dör i. Arbetsplatser och hyreshus, politiska aktiviteter och historiska tillbakablickar. Folk i arbete, människor som har det mesta av livet bakom sig. Och så ungarna, förstås, som

bygger hyddor av snö
övar sig att forma
en värld
mellan sina händer

Bengt Berg

Linnea Fjällstedt. ÖDESLOTEN. Förord, Sune Jonsson. 216 s. LT, Stockholm 1977. Pris: ca 60:-

ISBN 91-36-01051-0

Linnea Fjällstedt debuterade 1975 med boken "Hungerpesten" som handlade om nybyggarnas hårda liv i lappmarken i slutet av 1800-talet. Många hörde sedan av sig till henne för att berätta om sin egen uppväxt under liknande förhållanden. Det blev början till "Ödesloten" som framförallt bygger på intervjuer med två av dessa personer.

Vi får följa nybyggarparet Kristina och Ante och deras barn under 20 år. De sliter med sitt nybygge Stenbäck: bryter mark, jagar, fiskar, plockar bär, samlar foder till djuren. Nästan ständigt står hungern för dörren. Boken innehåller många konkreta detaljer från vardagslivet: knep för att hålla djuren vid liv trots dåligt foder, hur man gör leksaker till barnen, naturmediciner, vad man äter när det nästan inte finns någon mat.

Nybyggarnas hårda kamp - det är en viktig del av folkets historia.

Ingrid Söderlind

Alex Haley. RÖTTER. Övers. Helen Blomberg. 410 s. Rabén & Sjögren, Stockholm 1977. Pris: ca 75:–

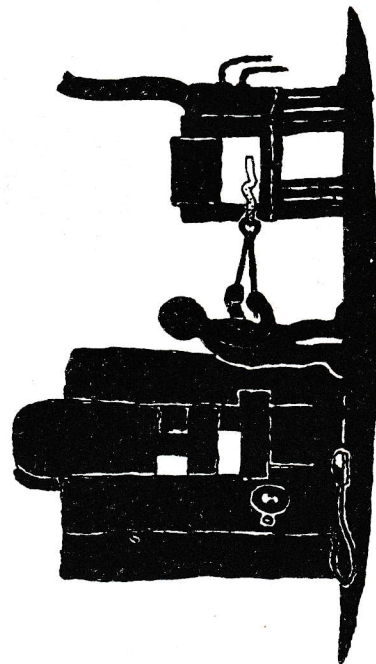
ISBN 91-29-49847-3

Några ord leder Alex Haley, Det Bästa-skribent, på rätt väg och han spårar sitt ursprung sju generationer bakåt i tiden. 1750 föds Kula Kinte i byn Juffure i nuvarande Gambia. Kula Kinte uppfostras nära naturen och under Al-lahs ledning. Han går i skolan, deltar i skördefester och invigningsceremonier och börjar så småningom arbeta i den idylliska byn. Skildringen av Afrikatiden har ett nostalgiskt skimmer över sig.

Sjutton regnperioder gammal bortrövas Kula Kinte och förs till USA. Med inlevelse skildras den brutala överfarten. Omdöpt till Toby söker han sedan fly och får vid infångandet halva foten avhuggen. USA:s historia med slavuppror och strider finns med i bakgrunden, men i centrum för skildringen kommer familjen, dvs Toby och hans ättlingar, att stå.

Boken är lättläst men yttlig. Personerna blir aldrig levande. Man upprörs inte av brutaliteten. Kanske beror det på att boken är skriven med inlevelse men utan moralisk indignation. Playboyintervjuens skapare har skrivit sin fam-miljs krönika, men slavarnas historia återstår att skriva.

Lars André

Lars Gustafsson. SNETTER. 53 s. Norstedts, Stockholm 1977. Pris: ca 22:–

ISBN 91-1-771271-8

Med inslag av mycket fina, sensuella dikter om "elementära" företeelser, som kärlek och natur, formulerar diktsamlingen en sorts civilisationskritik, där den melankoliska grundhållningen motiveras av känslan av "liv som kämpar mot försteningen"; "Det står en rymd av tomhet över Sverige".

Men ur tomheten stiger svaga röster, som växer sig starkare och mynnar ut i hoppfullhet: "Vi sjunger liv där inget fanns!" Hoppfullheten är dock idealistiskt, inte konkret/po-litiskt grundad.

I åtminstone ett avseende har nog de klas-siska versformerna för den tekniskt skicklige Lars Gustafsson fungerat som en tvångströja: dikterna blir lätt allmänna och abstrakta, trots målsättningen att gestalta "en samtida erfarenhet" handlar de mer om "vår tid" som ett litet segment av evigheten än som det konkreta "Sverige på 1970-talet". Resultatet blir filosofiska lösningar, bortom horisonten för dagens problem och missförhållanden.

Men även om dikterna alltså reser en rad invändningar är de ändå högst läsvärda.

Per Helge

William Heinesen. BERÄTTELSE FRÅN THORSHAVN. Övers. Harriet Alfons. 253 s. Forum, Stockholm 1977. Pris: ca 60:–

ISBN 91-37-06471-1

I femton noveller skildrar den sagolika berättaren Heinesen delar av sin spännande färö-iska värld. Med värme och humor fabulerar han friskt om tillvaron i och kring Thorshavn.

Han fångar mästerligt barnets skräck och fantasi i "Det bevingade mörkret" och "Äl-vens brus". I "Don Juan från Tranhuset" be-rättar han den märkliga historien om kvinno-tjusen från havet, som med sällsam kraft drabbar Thorshavn. En slumrande folkro väcks till liv i Gamaliels besatthet.

Det är en fascinerande värld som öppnar sig för läsaren. Och det är ett sant nöje att få stifta bekantskap med den gode berättaren Heinesen, att tjusas av hans lyriska språk och att få beträda hans med varm sympati teck-nade hemtrakter.

Mats Hansson

Roy Isaksson. MOTELD. Dikter. 46 s. Fria Förlaget, Karlstad 1977.

ISBN 91-7356-004-9

I sin första diktsamling beskriver Isaksson vardagliga situationer och känslöstämningar och anknyter då ofta till frågeställningar om liv och varande. Flera dikter bygger på barn-domsminnen: skolan, morfar på farstubron och annat som man kan känna igen. Språkbe-handlingen är ganska god och utvecklingsbar. Bäst lyckas det i de direkta beskrivningarna av människor och miljö, där språket kan vara vardagsnära och fint.

När Isaksson kommer in på synpunkter och värderingar blir det mera konstlat och man kan ana en stor osäkerhet och ett sökan-de, som inte alltid är så givande för läsaren. Men när Isaksson vunnit lite större klarhet över vad han vill med sitt skrivande och för-hoppningsvis byggt vidare på sina tankar om "det mödosamma arbetet mot förändring" så har han möjlighet att utvecklas till en riktigt bra poet.

Björn Bredströms illustrationer är lovande. Men lite mera svärta och skärpa skulle inte skada.

Lennart Ilke

Jaroslav Iwaszkiewicz. MODER JOHANNA AV ÄNGLARNA. Övers. Catherine Berg. 159 s. AB Grafex, Stockholm 1977. Pris: ca 42:–

ISBN 91-7334-007-3

83 år gammal får en av Polens mest lästa författare, tillika ordförande i författarför-bundet, nu sin första svenska utgåva. Hand-lingen utspelar sig under 1600-talet i trakten av Smolensk, som då tillhörde Polen.

Fader Suryn har skickats till ett ursuliner-kloster, där nunnorna blivit besatta av djäv-lar. Vårst ansatt är Moder Johanna, dotter till en adelsman i trakten. Delvis genom henne hade Fader Garniec bränts på bål som miss-tänt för svartkonst. Han dök upp i hennes drömmar med sin "lem som var jättelik, svart och kall som is".

Iwaszkiewicz skildrar djävulsutdrivningen och det blir bitvis ganska medryckande, då han är en skicklig och kunnig författare. Men det går aldrig utöver det allmänmännliga och boken präglas av syndens stora betydelse i den katolska tankevärlden. Detta gäller även det kortare novellen "Kyrkan i Skaryszew", som också ingår i volymen. Den utspelar sig under andra världskriget.

Lennart Ilke

**Yasar Kemal. MORDET PÅ SMEDERNAS
TORG. Övers. Mårten Edlund. 471 s. Gid-
lunds, Stockholm 1977. Pris inb: ca 82:--**

ISBN 91-7021-187-6

I efterkrigstidens Anatolien ersätts de gamla förttyckarna av nya, de feodala storgodsägarna trängs undan av kapitalismens nyrika agor. De förra bidrar till sin egen undergång genom de blodiga släktfejden. I centrum står alltså överklassen. Som alltid rör sig Kemal mellan det våldsamt dramatiska och det stilla naturlyriska. Berättelsens tema varierar genom lyriska broderier och drömmartade sekvenser. Skildringen är ofta exakt, särskilt tortyrskildringarna kan betraktas som naturalistiska. Personligen tyckte jag det var svårt att komma in i berättelsen, först mot slutet drogs jag med, men det kan bero på att översättningen är gjord via engelskan, varvid språket måste förlora en del av sin kraft.

Britta-Lena Jansson

**Egon Erwin Kisch. BLAND PYRAMIDER
OCH GENERALER. Övers. Karin Löfdahl.
Urval och efterskrift Ola Palmaer. 221 s.
Norstedts, Stockholm 1977. Pris inb: ca 55:--**

ISBN 91-1-771472-9

Det är i år 30 år sedan Egon Erwin Kisch dog. Ur hans enorma produktion har Ola Palmaer gjort ett urval om 15 reportage för Norstedts klassikerserie. Palmaer har lyckats få med bredden och spänningen i Kischs arbete, där finns allt från verkligt avslöjande reportage till intervjuer med pyramiderna, Wallraffjobb utklädd bland Londons "gubbar", hårtslående arbetsplatsreportage och uppsluppna satirer. Kurt Tucholskys omdöme om Kisch var: "Kisch har talang, vilket är likgiltigt, och han har väderkorn, energi, människokänedom och upptäcktsrikedom, vilket är nödvändigt." Man är beredd att instämma efter läsningen av "Bland pyramider och generaler". Ola Palmaer har skrivit en innehållsrik och rolig, efterskrift om reportern som fick epitetet "den rasande".

Ylva Holm

**Lars Lundkvist. KOÖGA. 130 s. Norstedts,
Stockholm 1977. Pris: ca 46:--**

ISBN 91-1-771311-0

Dikter i ett harmoniskt stämningsläge om vardagens små och stora mysterier av en medelålders poet med ett ungt sinne. "Kärlek, tacksamhet, nåd" är några av poetens ledstjärnor. I olika avdelningar behandlar han: arbeten av olika slag, tingen som undflyr oss, alla våra kunskaper, "ingen likgiltig eller ofruktbar", barndomens nyfikenhet m m. Där finns dikter som vävts om korta folksagor och dikter till tröst om gamla människors glädjeämnen. Lundkvist använder dikten som besvärjelse för att "värna den spröda glädjen." Han skriver på ett avklarat språk, ibland nästan i notisform, men fullt av levnadsvisdom.

Roy Isaksson

**Jan Myrdal. SIDENVÄGEN. En resa från
Höga Pamir och Ili genom Sinkiang och Kan-
su. Bilder av Gun Kessle. 392 s. Norstedts,
Stockholm 1977. Pris: ca 95:--**

ISBN 91-1-771512-1

"Sidenvägen" är en lärorik, bitvis lysande, reseskildring av den klassiska skolan, med stor spännvidd och ordentligt djup. Tyngdpunkten är skildringen av en del av Kina som i stor utsträckning befolkas av nationella minoriteter. Boken präglas av att dessa områden är ett gränsland där kulturer och maktintressen korsats i årtusenden. Det historiska perspektivet öppnas gång på gång för läsaren och från en historisk utgångspunkt leder boken tillbaka till nuet. Så ges bakgrunden till bl a gränstvisterna mellan Kina och Sovjet.

Foton i färg och svart-vitt bildar egna sammanhängande avsnitt i boken. De ger en del av reseberättelsen som ingen text kan ersätta.

Peter Gavelin

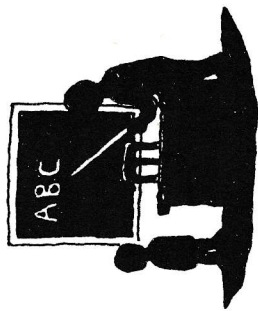
**Karl Rune Nordkvist. HÖSTEN LÅNG.
199 s. Norstedts, Stockholm 1977. Pris: ca
59:--**

ISBN 91-1-771352-8

Med "Hösten lång" fullbordar Karl Rune Nordkvist den trilogi om den svenska socialismen vars övriga delar heter "Nattvägen" (1970) och "En dag i oktober" (1972). Romanen handlar om den hjärtsjuka och arbetslösa kraftverksbyggaren Nordlund som tvivlar både på sig själv – ett svek mot arbetskamraterna gnager i minnet – och folkhemmet. Mot Nordlunds bitterhet ställs en gammal kompis anklagelser: Det är ditt eget fel! Hans enda ljuspunkt är dottersonen; de stycken som skildrar deras gemenskap är de finaste i boken.

Trots andra fina enskildheter tycker jag nog den här romanen är svagare än de andra – framförallt den lysande "En dag i oktober". Kritiken blir ofta gnäll, människoskildringen svartmålad som med förkärlek uppehåller sig vid prostataproblem och hängbröst.

Lars Åke Augustsson

**Erik Ransemar. TIDIG MORGON PÅ
30-TALET. 200 s. Rabén & Sjögren, Stock-
holm 1977. Pris: ca 49:--**

ISBN 91-29-49749-3

Halva novellsamlingen består av berättelser från Arbetslöshetskommissionens 30-tal sett med barndomens ögon. Det perspektivet ger en kanske alltför avgränsad bild av det oroliga och händelsrika 30-talet men novellerna är fint genomarbetade med känsla för hembyggen, dess människor och deras tid. Ransemars tecknar många levande porträtt. Dessa noveller skulle kanske kunnat växa ut till en bok för sig?

Den här boken rymmer också några brev från en sanatorievistelse som ger glimtar av svärmod, tillförsikt och de små händelsernas glädje. De avslutande satirerna tycker jag Ransemar har lyckats minst med. Där har inte tanken fått samma stadiga verklighetsförankring som i de övriga berättelserna. Den lite förkonstlade humorn sätter inga spår.

Mats Miljand

Per E Rundquist. MEN STÖRST AV ALLT ÄR KÄRLEKEN TILL VEM. 92 s. Norstedts, Stockholm 1977. Pris: ca 38:--
ISBN 91-1-771521-0

Sällan sågs en poesi skriven med mindre bokstäver: att ständigt komma oändligt nära orörligheten, passiviteten, uppgivenheten utan att riktigt tangera dem. Att envist tala om att det ingenting eller nästan ingenting finns att tala om.

"Utan att till sist tillgripa/bagatellerna/utan att tillspetsa/bagatellerna/till det yttersta/skulle vi aldrig/våga/tragedin:/djupet/det allra innersta/fruktansvärda" heter det i en dikt, och det är en ganska sannfärdig karaktäristik av den egna poesin, med sin behärskade desperation och som den kringgående rörelse den är: en hållning som bara antyds, en ångestkänsla som inte tillnärmelsevis söker sin förklaring, spår som varken leder framåt eller bakåt; de nödvändiga sammanhangen saknas.

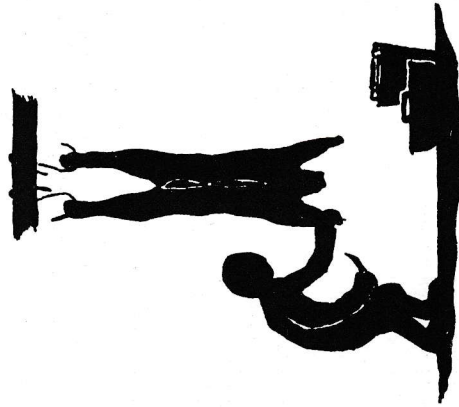
Per Helge

Stig Sjödin. FÖRKLARINGSTAPET. 105 s. Bonniers, Stockholm 1977. Pris: ca 40:--
ISBN 91-0-043509-0

I sin elfte diktsamling visar Sjödin fram sitt livs två viktigaste kunskaper: sveket mot arbetaren och den solidaritet som finns trots allt. Han vill visa att tekniken inte kan ersätta moralen, då hamnar bara alltfler i uppgivenhetens vardag, där det ekonomiska och politiska förfallet motsvaras av ett språkligt. Hans dikter är ofta samtal, med frågor och svar till läsaren. Det är dikter om arbetets förnedring, med skarpa höstsmaker och lysande färger mitt i smärtan. Den enda handling som räknas, säger han, är "en människas som visar sig inifrån". Samlingen avslutas med några sviter, som är befriande icke-70-talistiska. De hyllar naturens ändamålsenlighet, "en ljuvlig förklaringsstapet."

Roy Isaksson

Jan Garnert

Pehr Thomasson. EN ARBETARES LEVNADSÖDEN ELLER SLAVLIVET I SVETRIGE. Efterskrift av Lars Furuland. 122 s. LT, Stockholm 1977. Pris: ca 58:-- (inb)
ISBN 91-36-01007-3

Bondsonen Pehr Thomassons bok från 1859 handlar om pigan Jordbo-Lises öakta son Thore som efter moderns död får illa som utauktionerat fattigvårdsbarn. Som dräng traktas han av sina husbönder, hamnar oskyldig på fästning, blir senare torpare, staretare och småbonde. Slutligen emigrerar han med sin familj till Amerika, bort från fattigdomen och rättslösheten för lantarbetarna i Sverige. Skildringen av Thores liv är bitvis en skarp kritik av jordarbetarklassens förtryckta och förnedrande ställning.

Thomasson försökte skriva en svensk Onkel Toms stuga och boken fick en fantasitisk spridning. Den är med alla sina schabloner trots allt en föregångare till 1900-talets proletärdikt.

Lars Furulands efterskrift visar på bokens litteraturhistoriska betydelse. Som han där skriver är den mer social- och kulturhistoriskt än konstnärligt övertygande.

Kurt Tucholsky. TYSKLAND - VÅRT TYSKLAND. Urval och kommentar: Jan Stolpe. Prosa i översättning Ulrika Wallenström. Dikter tolkade av Ola och Carsten Palmaer. 340 s. Norstedts, Stockholm 1977. Pris: ca 58:-- (inb)
ISBN 91-1-771462-1

Detta är en lika uppmuntrande som deprimerande bok: Kurt Tucholsky var en av de skarpaste och ihärdigaste kritikerna mot den framväxande tyska fascismen. Hans vapen var satiren, som han slipade till fulländning. Han angrep reaktionen med all den kraft han var mäktig, varnade ständigt och såg klarare än de flesta vad som höll på att ske.

Men han var framgångslös och när han insåg det hopplösa tystnade han. Efter 1932 publicerade han inte en rad, och tre år senare tog han sitt liv.

När man läser honom nu femtio år efteråt och med facit i hand är det ändå en märkvärdigt upplyftande erfarenhet, ty här finns en sådan god och klar vrede och en sådan konstruktiv desperation. Hos Tucholsky finns mycket att lära och mycket mod att hämta.

Tommy Hammarström

Stig Warren. BREVDUVAN FRÅN DÖDSRIKET. 140 s. LT, Stockholm 1977. Pris: ca 45:--
ISBN 91-36-01035-9

Poeten Stig Warren debuterar här som prosaist. Han är en känslig berättare med klar och enkel stil som ömsint tar ställning för de individer som tillsammans utgör folket.

Hans noveller har ofta ett drag gemensamt; människorna står utanför den samhörighet som de flesta av oss ändå känner med andra. Något har gått sönder. De är udda, slagna av oförstående. Bakgrunden till dessa särpräglade människors situation antyds bara. Ofta känns därför berättelserna som huggna ur luften trots deras förankring i vardagsrealistiska

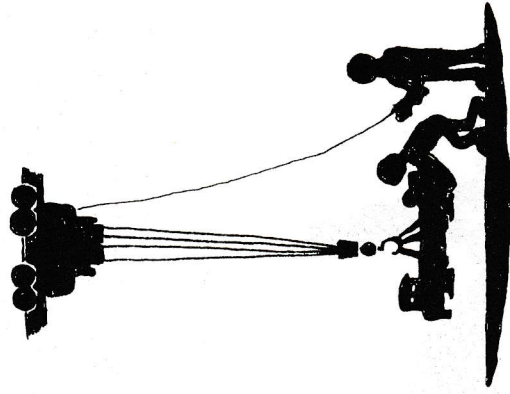
miljöer. Warrens människor löser sin avskärmning individualistiskt - även de som finner vägen till ett liv i någon slags gemenskap.

Mats Miljand

Eva Wikander. JOHAN ÄR DÖD. 120 s. Gidlunds, Stockholm 1977. Pris: ca 20:--
ISBN 91-7021-195-7

4-åriga Johan påkors på motorvägen av en bil och dödas. Genom 11-åriga storebror Daniel får vi följa dennes, föräldrarnas och mormors sorgearbetet, vilket skildras med en ungdomsböcker ovanlig psykologisk trovärdighet. Med den skildringen har kritiken av en ohämmad bilism vävts samman. Språket är enkelt och uttrycksfullt och miljöskildringen, särskilt av den sommarheta, dallrande villaförorten, utmärkt. Boken är klassad som ungdomsbok men kan läsas av alla åldrar.

Britta-Lena Jansson

Facklitteratur

Lasse och Lisa Berg. **TREDJE VÄRLDEN. ETT TVÅRSNITT.** Ill. 182 s. Gidlunds, Stockholm 1977. Pris: ca 46:–
ISBN 91-7021-190-6

Hur ser fattigdomen ut i den tredje världens länder? Hur har dessa samhällen blivit så fattiga? Finns det en framkomlig väg ut ur underutvecklingen? Vad förenar Argentina och Vietnam i kampen för en ny ekonomisk världsordning?

Lasse och Lisa Berg, som under det senaste decenniet gjort längre reportageresor i u-länder, besvarar dessa frågor med exempel från Papua Nya Guinea, Indien, Bangladesh, Algeriet och Sri Lanka och låter dessa länder representera tre historiska stadier, från förkolonial självhushållning till underutveckling och begynnande politisk och ekonomisk frigörelse.

Journalistiskt suveränt och logiskt övertygande frilägger författarna underutvecklingens mekanismer och förklarar 1970-talets viktiga hoppande internationella rörelse för ökad ekonomisk makt åt den tredje världen. En bok att rekommendera.

Bo Mårtensson

Erik Blomberg. **FOLKET OCH LITTERATUREN och andra artiklar om litteratur.** Urval och efterord av Margareta Zetterström. 257 s. PAN/Norstedts, Stockholm 1977. Pris: ca 44:–

ISBN 91-1-771161-4

Denna volym består av ett urval artiklar skrivna för tidningar och tidskrifter om svensk och utländsk litteratur, samt en del polemik i litterära frågor.

Blomberg presenterar de svenska klassikerna Fröding, Heidenstam och Selma Lagerlöf med nya tänkvärda karakteristika.

Vi kan läsa en recension av Ekelöfs debutbok "Sent på jorden" från 1932. I en annan artikel jämför Blomberg Vilhelm Mobergs stockholmskildring i "Sänt sedebytt" med den skildring Ivar Lo-Johansson ger av staden i "Kungsgatan". Här finns också en intressant studie i Pär Lagerkvists författarskap från debuten fram till 1935.

Den roligaste av de polemiska artiklarna är en skarpsynt vidräkning med Fredrik Bööks bidrag till Bonniers allmänna litteraturhistoria från 1935. Blomberg raljerar friskt med den snusfornäme Böök och drar stora växlar på dennes totala oförmåga att se storheten hos författare som Zola, Tjechov och Heinrich Mann.

Annelie Jordahl

Erik Blomberg. **KONST OCH KRITIK och andra artiklar om bildkonst.** Urval och efterord av Margareta Zetterström. 220 s. PAN/Norstedts, Stockholm 1977. Pris: ca 44:–

ISBN 91-1771171-1

Erik Blomberg skrev för en stor konstituerad allmänhet. Hans presentationer av konstnärer som Josephson, Hill, Amelin, Daumier och många andra, av vilka några nu föreligger i tryck i denna volym, gjorde dessa stora konstnärers verk tillgängliga för breda folklager.

I sin strävan att göra konsten till var mans egendom tog han bestämt avstånd ifrån och varnade för schematiska tolkningar. Rokons skapare, Watteau, säger Blomberg, blir inte falsk eller förfallen därför att den franska aristokratin blev det under hans tid. Watteaus konst lever, och även om den "framträder som en drömsaga och ett skådespel är den ändå mättad med tidens djupaste verklighet, som rymmer både dödsaning och livsberusning, natur och förkonstling".

För Erik Blomberg var uttrycket "konsten åt folket" en levande realitet, som han kämpade för ända till sin död.

Margareta Zetterström har i bägge volymerna gjort ett intressant och allsidigt urval, som får mig att ivrigt hoppas på en samlad utgåva av alla Blombergs artiklar om konst och litteratur!

Annelie Jordahl

Mats Bramstäng. **SÄLLSAMHETER I BLEKINGE.** 258 s. Rabén & Sjögren, Stockholm 1977. Pris: ca 85:–

ISBN 91-29-49989-5

John Nihlén. **DEN SÄLLSAMMA SMÅLAND.** 205 s. Rabén & Sjögren, Stockholm 1977. Pris: ca 85:–

ISBN 91-29-49985-2

Böckerna ingår i en förlagsserie som presenterar olika landskap och är gjorda i samarbete med Svenska turistföreningen. De är tänkta att fungera som ett komplement till turistförenings årsbok och är fyllda av personhistoria och historiska anekdoter ur folkets och överhetens privatliv. Författarna gör axplock ur historien och berättar om händelser med betoning på det anekdotiska.

Smålandsboken innehåller korta biografier över bl a John Bauer, Kristina Nilsson, Döderhultarn, lite grand om järnhantering och lite om det småländska landskapets skönhet.

Blekingeboken handlar mest om hav och kust, skeppsbyggnad och så naturligtvis Sören Norby, Corfitz Ulfeldt, lite om snappharnar och om landskapets skönhet. Allt detta varvas med spökhistorier och liknande kuriosor.

Inte sjutton skulle jag vilja släpa på detta dyra trams genom Småland och Blekinge!

Sophie Hedlin

R Broby-Johansen. ISMERNA. Modernismens konsthistoria. Övers. Lotte Möller. 80 s. Gidlunds, Stockholm 1977. Pris: ca 65:--

ISBN 91-7021-176-0

En översikt över konstutvecklingen från sent 1700-tal till nutid. Broby-Johansen vill visa hur revolten i bildkonstens modernism effektivt avväpnats i det kapitalistiska systemet. Den moderna konstens ställning som status- och investeringsobjekt har förvandlat den ursprungliga progressiviteten till uddlös formalitet och till en fråga om konkurrens på etablissemangets villkor.

All kultur bygger på människans förmåga att skapa och avläsa bilder. Boken visar att konstens kommunikationsmöjligheter idag är begränsade och missbrukade. Villkoren måste förändras och det kan vi göra med bildens hjälp.

Den historiska översikten kompletteras med väl valda bilder och en inträngande bildanalys.

Tyvärr kommer den för författaren karaktäristiska slagkraftigheten i språket inte riktigt till sin rätt i Lotte Möllers översättning.

Lisen Hessner

Julius Ejdestam. FRÅN FIKONLÖV TILL JEANS. Teckningar Bo Falk. 180 s. Rabén & Sjögren, Stockholm 1977. Pris: ca 57:--

ISBN 91-29-48287-9

Boken är en översikt över klädedräktens historia i Sverige. Författaren berättar om kläder under olika tidsepoker, i olika trakter och inom olika samhällsklasser, bl a om mode-kläden hos de högre stånden och bygdedräkten hos allmog, om arbetsdräkten, barn-kläden osv. Vikiga kapitel är bl a de som handlar om de fattigas otroliga klädnöd intill våra dagar samtidigt som överklassen levde i lyx och överflöd.

Författarens språk är delvis ganska högtidligt men annars lättläst. Ordlista med förklaring av termer gör boken också mycket användbar. Boken kan vara ett bra komplement till mera övergripande böcker, t ex Broby-Johansens "Kropp och kläder", på grund av sin speciellt svenska inriktning.

Tyvärr är illustrationerna inte speciellt bra, rätt få och av skiftande kvalitet. Det borde vara en mycket viktig del i böcker av denna art att illustrationerna belyser de olika klädtyperna och underlättar förståelsen av utvecklingen.

Magnus Saemundsson

Lars Furuland. SKRIVARE I SKARBORG. En bok om amatörförfattare. 94 s. Skarborgs länsbildningsförbund, Uppsala 1977. Pris: ca 18:--

ISBN 91-7260-093-4

1974 gjorde Skarborgs länsbildningsförbund tillsammans med Stifts- och landsbiblioteket i Skara en författarinventering i länet. Syftet var att stimulera amatörskrivandet. Bidrag från alla 109 deltagarna publicerades ett år senare i antologin "Skarborgare skriver".

Lars Furulands bok är till största delen en redovisning av aktionen, en bearbetning av ett enkätformulär om utbildning, yrke, varför man skriver, favoritförfattare etc till deltagarna och en utvärdering av manuskripten. Intressant är hans inledning "Amatörförfattare i Sverige" och det mest värdefulla är början till en unik bibliografi över amatörantologier och litteratur om amatörförfattandet. Många bör kunna hjälpa till att komplettera den. Jag saknar bl a Ordfronts 1 maj-böcker.

Marie-Louise Persson

FÖRFATTARNAS LITTERATURHISTORIA. Red Lars Ardelius och Gunnar Rydström. 415 s. Författarförlaget, Stockholm 1977. Pris: ca 78:--

ISBN 91-7054-232-5

Denna den första boken av "Författarnas litteraturhistoria" går fram till 1800-talets mitt. Ytterligare två böcker utlovas. De skall ges ut under 1978 och nå fram till vår tid.

Genom att låta nu levande författare skriva om författare som är döda har man velat "väcka intresse för vår äldre litteratur". Närmare femtio författare har bidragit med i första hand författarporträtt, men också texter om t ex författarrollen, trivialromanen, sakprosan. Kvaliteten på bidragen skiftar. Ronny Ambjörnssons om den medeltida folkvisan och Lars Gustafssons om två barockpoeter och om Stagnelius hör till de mycket läsvärda. I längden blir det emellertid tröttsamt att läsa en serie författarporträtt som inte har något annat samband än att de är ordnade kronologiskt och skrivna av författare.

Christina Ericson

Sven Johansson. LIMA BORTOM NAMINNE. En samling bilder tagna av fotografen verksamma i Lima och Transtrands socknar 1880-1938. Inledning: Lima och fotohistorien av Rune Hassner. 191 s. Rabén & Sjögren, Stockholm 1977. Pris: ca 93:--

ISBN 91-29-50231-4

Sven Johansson har under lång tid samlat in äldre negativsamlingar från Lima i Dalarna. Ofta har de återfunna negativen varit skadade eller felexponerade men genom ett noggrant mörkrumsarbete har Sven Johansson lyckats få fram fotokopior av en otroligt fin kvalitet. Han har dessutom kunnat identifiera och datera motiven.

Limafotografierna har verkat i helg som söcken, vid begravningar och bröllop likväl som vid slätter och tvätt. Deras bilder är märkligt levande. Ibland känner man sig nästan betraktad av de avporträtterades blickar in i kameraobjektivet. Bilderna skulle dock gjorts större rättvisa om bildtexterna inte varit så fåordiga och dessutom inte placerade åtskilda från fotografierna.

Sven Johanssons arbete borde bilda skola för hur äldre fotosamlingar ska tas om hand. Men det brådskar. Fel förvaring och okunskap har lett till att många liknande fotosamlingar förstörts och därmed har bilden av historien ohjälpligt gått förlorad.

Jan Garnert

Per Holmer. TYPOGRAF OCH FRITÄNKARE - EN BOK OM EINAR HÅKANSSON. 100 s. ÖSKFs förlag, Södertälje 1977. Pris: ca 30:--

ISBN 91-85622-10-9

Einar Håkansson föddes i juli 1883 och avled i lungsjuka i oktober 1907. Han var typograf, fackföreningsman, fritänkare, esperantist, ungsocialist och författare. Större delen av sitt vuxna liv bodde han i Södertälje, men under en kort period var han anställd som typograf på ett esperantotryckeri i Paris.

Södertäljebon och arbetarskildraren Per Holmer har skrivit en fin och mycket läsvärd bok om hans tragiska levnadssöde. Med snabba skissartade utsvikningar från själva ämnet sätts Einar Håkansson in i ett sammanhang. Man får veta något om Södertäljes historia, esperantorörelsens bakgrund, Hinke Bergens biografi och den tidiga arbetarlitteraturen, allt skrivet med engagemang och sakkunskap.

Boken är bra både som sammanfattning och som introduktion till vidare studier om dessa ämnen. Den är fint illustrerad med fototon, tidningsurklipp m m och kan beställas från ÖSKFs förlag, postgiro 809555-6 för 30:--.

Lars Andrée

**Kurt Kihlberg (bild), Einar Wallquist (text).
DE SISTA FJÄLLGÅRDARNA.** 198 s. Ra-
bén & Sjögren, Stockholm 1977. Pris: ca 75:-
ISBN 91-29-439196

Einar Wallquist är känd som lappmarksdok-
torn. Från 1922 och fyrtio år framåt arbetade
han som läkare i Arjeplog och därefter har
han byggt upp det välbesökta Silvermuséet i
Arjeplog. I en rad tidigare böcker har han
skildrat lappmarken.

I denna bok berättar han lättläst och ini-
tialt om de bofasta fjällböndernas liv, han
jämför det tidigare 1900-talet med dagens för-
ändringar. Boken är rikligt illustrerad med
bilder som beskriver de kvarvarande fjäll-
böndernas dagliga liv.

Janken Myrdal

**Nadezjda Krupskaja. LENIN. Övers E Wan-
hainen, S Wallenius, H Karlsson. Pro-
gress/Arbetskulturr, Moskva 1976. 543 s. Ill.
Pris: ca 25:-**

ISBN 91-7014-047-2

Krupskajas minnesanteckningar från ett helt
liv vid Vladimir Iljitsj Lenins sida, som hustru
och kamrat, publicerades 1930. De har sedan
dess översatts till bl a tyska och engelska,
men det är först nu som de kommit i svensk
översättning. Utgåvan är fullständig och in-
nehåller också det avsnitt Krupskaja fogade
till 1933 års ryska upplaga. I tre delar behand-
las perioden 1893-1919, klart och redigt fram-
ställs huvuddragen i den ryska utvecklingen,
hela tiden med en koppling till Lenins direk-
tiv, tal, artiklar. I boken möter en levande
Lenin, välgörande fri från alla helgonglorior
och ofelbarhetsmyter; en människa, visserli-
gen stark, kunnig och förutseende, men på
intet vis en övermänniska. Krupskaja deltog i
kampen vid Lenins sida, hon vet vad hon
talar om. Hennes bok är den klart bästa jag
läst om människan och politikern Lenin.

Kaj Svensson

**Alfred Kämpe. TRÅLAR, TORPARE,
STATARE. Red Lars Furuland. 214 s.
Ordfront, Stockholm 1977. Pris: ca 48:-**

ISBN 91-7324-056-7

En nyutgåva av Lars Furulands Kämpeanto-
logi från 1963. Kämpe presenteras i helfigur
med författarskapets olika sidor: berättelser,
artiklar, socialhistoriska studier jämte några
självbiografiska close-ups från författarens
barndom.

Boktiteln speglar Kämpes val av livsupp-
gift: att ge dessa klassamhällets mest för-
trampade medlemmar deras rättmätiga plats i
historien och i litteraturen; i bägge fallen blev
Kämpe en pionjär.

Novellerna handlar oftast om kollisioner
mellan godsägare och lantarbetare på ett gods
i Östergötland. Människoteckningen är illu-
sionsfri; solidariteten utesluter inte sannings-
lidelse och blick för sociala realiteter. Det är
symptomatiskt att novellerna ofta slutar i just
det ögonblick en förändring, ett uppbrott
kunde börja.

Kämpes författarskap utgör ett solitt
stycke fälftarbete inom folkets historia och det
är utmärkt att vi nu genom Ordfronts försorg
och med Lars Furuland som ciceron änyo fått
tillgång till detta urval. Den utökade biblio-
grafi ökar bokens användbarhet som av-
stamp mot vidare Kämpestudier.

Kent Begler

Texten kompletteras med väldigt fina foto-
grafier av Ingemar Holmåsén. Tyvärr har
trycket förstört en del färgbilder. Om man tar
författarens uppenbara sympatier för sörm-
ländska godsägare och deras tankesätt med
en nypa salt, så är boken som helhet säkert en
god hjälp för den, som vill besöka denna
vackra trakt.

Hans-Magnus Meincke

**Ivar Lo-Johansson (text), Gunnar Lundh,
Sven Järlås, Anna Riwkin och Tore Johnson
(foto). DEN SOCIALA FOTOBILDBO-
KEN. 329 s. Rabén & Sjögren, Stockholm
1977. Pris: ca 190:-**

ISBN 91-29-50219-5

Det här är ett efterlängtat omtryck av de fyra
reportageböcker som Ivar Lo-Johansson har
utgivit tillsammans med fyra olika fotografer:
"Statarna i bild" (1948), "Ålderdom" (1949),
"Okänt Paris" (1954) och "Zigenarväg"
(1955). Böckerna har länge varit mycket svå-
ra att få tag i.

När de utgavs var dessa sociala fotobild-
böcker något av en pionjärinsats. Text och
bild samverkar till en slagkraftig polemisk
och dokumenterande enhet. Särskilt böcker-
na om statarna och ålderdomshemmen talar
fortfarande med en oförminskad kraft, genom
sakligt inträngande bilder och en knapp, kon-
kret och suveränt behärskad prosastil. Här
har reportrar med både kamera och skrivma-
skin fortfarande mycket att lära.

Jan Stolpe

David Macaulay. **KATEDRALEN, SÅ BYGGDES DEN.** Övers. Monica Rennerfelt. 80 s. Carlsen/ff, Stockholm 1977. Pris: ca 38:- ISBN 91-510-2015-7

David Macaulay. **PYRAMIDEN, SÅ BYGGDES DEN.** Övers. Monica Rennerfelt. 80 s. Carlsen/ff, Stockholm 1977. Pris: ca 38:- ISBN 91-510-2023-8

Den som stått med bakåtböjt huvud i det svindlande höga mitskeppet i en gotisk katedral har säkert ställt sig frågan: Hur kunde man bygga dessa fantastiska byggnader för så länge sen? Hur konstruerades de och vilka verktyg användes? Det får vi veta i en bok av David Macaulay. Med hjälp av stora, fina teckningar visar han hur en typisk högotisk katedral från 1200-talet byggs. De tunna, skarpa tuschlinjerna tecknar fantastiska perspektiv med genomstuderade detaljer men visar också hantverkarna med sina enkla verktyg. Till teckningarna finns en kortfattad kommenterad text.

På samma sätt beskriver Macaulay i sin andra bok hur en pyramid från ca 2 500 f Kr byggs. Vi får veta hur man åstadkom den absolut plana grunden utan vattenpass och hur stensarkofagen sänktes ned och takstenarna lyftes upp enbart med hjälp av sandfyllning. Den vanligaste teorin för pyramidbyggen beskrivs också, dvs att 50 000 man släpar över 2 000 000 stenblock uppför ramper i 30 år.

Den brist de båda böckerna har är att byggprocessen skildras skild från samhället. Man får lätt ett intryck av att alla är nöjda med att släpa byggnadsmaterial fram och tillbaka. Människorna är heller inte teknade med samma skärpa som byggnaderna.

Denna invändning väger dock lätt. Böckerna är framförallt bilderböcker och som sådana ypperliga. De stora men samtidigt skarpa och detaljerade teckningarna kan man studera länge. Det är också gott om planer och sektioner som förtydligar. Pedagogiskt och engagerande beskrivs två fantasieggande byggnadstyper; pyramiden och katedralen.

Staffan Glassel

Sven-Eric Liedman. **MOTSATSERNAS SPEL.** Vol 1 och 2, 378 s. resp 359 s. Cavefors, Lund 1977. Pris: ca 100:-/vol
ISBN Vol 1 91-504-0626-4
Vol II 91-504-0627-2

Friedrich Engels var en stor del av sitt liv sysselsatt med att utveckla den dialektiska materialismen till en naturfilosofi. De två mest kända verk som detta arbete avsatte är "Anti-Dühring" och den posthumt utkomna "Naturens dialektik".

Naturdialektiken tillhör det mest missförstådda i Engels arbeten och det är därför mycket glädjande att Liedman gjort en inläggande behandling av ämnet. Nu sätts Engels arbete in i ett vidare kunskapsteoretiskt sammanhang och naturdialektiken ställs i relation till konkurrerande vetenskapliga synteser under 1800-talet. Till skillnad från många andra debattörer tar Liedman Engels arbete på allvar.

Fullständigheten kräver två mycket stora volymer. Som för alla intressanta verk fordras ett aktivt arbete av läsaren. Ibland används ett i mitt tycke alltför överbelastat språk. Det vore bra om Liedman kunde skriva en populärare sammanfattning. Varför inte i Förr och Nu?

Svante Svensson

Peter Nilsson. **HIMLAVALVETS SÄLLSAMHETER – EN RESA GENOM MYTER OCH HISTORIA.** 204 s. Rabén & Sjögren, Stockholm 1977. Pris: ca 75:-
ISBN 91-29-50019-2

Författaren, som är astronom men också bevandrad i mytologi och vetenskapshistoria, försöker förmedla kunskaper om stjärnbildernas historia och dess samband med myternas värld. Nilsson skriver med ett kåserande och lättfattligt språk men resultatet har ändå blivit en snärskog av glimtar ur olika mytologier och kulturers föreställningar om himlafenomen och stjärnor. I detta myller av brottstycken och spekulationer har helheten gått förlorad. Ändå finns höjdpunkter i boken, som t ex när författaren redogör för forskningarna kring folkgruppen dogonerna i trakten av Timbuktu och deras berättelser om Sirius-stjärnan – berättelser som kunnat på ett förbluffande sätt förutsäga forskningsrön från vårt århundrade.

För att ha behållning av denna bok krävs kunskaper i astronomi och framförallt i grekisk och andra kulturers mytologi. Detta förhållande begränsar tyvärr starkt bokens läsbarhet.

Christer Sundström

Kostis Papakongos (red). **BREVEN OM KAPETAN ARIS.** Övers av Iréne Larsson. 226 s. Författarförlaget, Stockholm 1977. Pris: ca 32:-
ISBN 91-7054-230-9

Papakongos utgav 1975 romanen "Kapetan Aris", som skildrade motsåndskampen i Grekland under andra världskriget. I centrum för skildringen stod Aris Velouchiotis, som 1942 bildade kärnan till det som två år senare var en motsåndsarmé på 133 000 man. Dramatiskt och konkret följde Papakongos hur den folkliga befrielsekampen förändrades av

grekiska exilpolitiker, av den engelska imperialismen och av kommunistpartiets förblindade ledning, och hur framgångarna vändes till okkupation, terror och ett blodigt inbördeskrig som slutade med nederlag.

I denna bok har Papakongos samlat bakgrundsdokument, som ytterligare konkretiserar bilden. Det är ögonvittnesskildringar av några ledande motståndsmän, i första hand Vasilis Samarinotis och Babis D Klaras, bror till Aris, som skriver ett långt dramatiskt brev till kommunistpartiets ledare dagen innan folkhjälet Aris utesluts ur partiet – på tröskeln till den stora kapitulationen inför engelsmännen och den inhemska reaktionen. Det är viktiga politiska dokument, som än idag – inte minst idag! – ger viktiga lärdomar.

Jan Stolpe

Samuli Paulaharju. **LAPPMARKSMINNEN.** 230 s. Rabén & Sjögren, Stockholm 1977. Pris: ca 60:-
ISBN 91-29-48063-9

Paulaharju gjorde under 20-talet ett flertal fotvandringar in i det finska Lappland, norska Finnmarksvidda och det svenska Västerbotten. Han träffade såväl bofasta som nomader, han pratade med dem, lyssnade och tog till sig det viktigaste. Vi får berättat hur kolonisationen av Lapparnas Land gick till, men det kan vara svårt för den oinsatte att riktigt hänga med eftersom det dels saknas kartor, dels verkar inte översättningarna riktigt kunna ena sig om att använda vare sig finska eller svenska namn genomgående, utan nu blir det en salig blandning av båda.

Paulaharju har tagit ställning till det kulturmonster han möter i sedvänjorna, i den samiska mytologin och det vardagliga livet. Han berättar sorgset, exemplifierat med anekdoter, om en kultur på utdöende, utan att hänfålla åt sentimentalitet. Därför är det en viktig bok för alla same-intresserade, trots de namnförvirringar som kan uppstå.

Bo Morgell

Erik Rosenberg. OSET OCH KVISMAREN. 200 s. AWE/Gebers, Stockholm 1977. Pris: ca 49:-

ISBN 91-20-04488-7

Första gången jag läste Erik Rosenbergs klassiska fågelskildring "Oset och Kvismaren" var jag tolv år gammal och nyfärlst amatörornitolog. Det är fel att säga att jag blev entusiastisk. Jag blev berömd. Jag läste och läste och läste, jag vet inte hur många gånger, och nötte aldeles sönder skolbibliotekets exemplar. Detta var evangelium! En fågelskildring av Guds nåde, full av kunskap, spänning och framförallt känsla. Så hade jag aldrig sett någon skriva om fåglar!

Och detta omdöme gäller än i dag. Erik Rosenberg är och förblir vår främste fågelskildrare. Och därför är det berömvärdt av AWE/Gebers att ge ut en ny upplaga av hans debutbok. Jag saknar dock författarens egna fotografier. Harald Wiberg är visst en god illustratör, men fotografierna har ju ett helt annat dokumentärt värde.

Tommy Hammarström

Birgitta Stenberg (text)/Lars Johansson (foto). FARVÄL TILL HAVET. 64 s. Rabén & Sjögren. I samarbete med Skolöverstyrelsen i serien Lättläst för vuxna. Stockholm 1977. Pris: ca 20:-

ISBN 91-29-49777-9

I Bohuslän, norr om Marstrand, väster om Tjörns sydspets, som en bricka i havet ligger den lilla ön Åstol. Invånarna, ca 400, livnär sig i huvudsak på fiske. Men tiderna förändras, de gamla rika fiskevattnen fiskas ut och i allt större utsträckning tvingas Åstols fiskarbefolkning sälja sina båtar för att ta jobb i land. Om den omställningen handlar Birgitta Stenbergs och Lars Johanssons bok. De följande bröderna Bengt och Roland i deras arbete, som fiskare, hur de tvingas sälja sin båt och ta industriarbete i Stenungsund respektive börja köra färja. Boken är illustrerad med foton,

bl a en rad fina bilder från just arbetet på sjön. En del foton har dock blivit väl svarta och hårda. Ett välkommet arbetsplatsreportage i SÖ:s lovvärda serie Lättläst för vuxna!

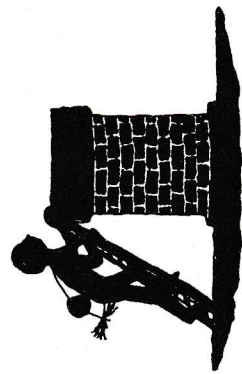
Ylva Holm

TRE VÄRLDAR - INTERNATIONELL ÖVERSIKT 1977. Red Ulf Sörenson, Dan Israel, Leif Ericsson. 200 s. Ordfront, Stockholm 1977. Pris: ca 75:-

ISBN 91-7324-065-6

En utomordentligt intressant årsbok! De tre delarna om supermakterna, industriländerna och tredje världen ger tillsammans en bild av en värld i hastig omvandling. Tredje världens krav på nationellt självbestämmande blir alltmer entydigt, samtidigt som supermakterna rustar. Dirk Hennings artikel om sovjetflottan och utdraget ur Alva Myrdals "Spelet om nedrustningen" öppnar skrämmande perspektiv, som pekar mot ett kommande storkrig. En absolut topp utgör Rudolf Wagners analys av den nya sovjetiska grundlagen. Medverkar gör vidare bl a Heinrich Böll, Richard Swartz, Gerhard Bauer och Jan Myrdal. Dokument som Charta 77, utdrag ur Hua Kuo-fengs rapport till KKP:s 11:e kongress, en avslutande årskrönika, samt en mycket lyckad layout förhöjer ytterligare bokens värde. Förordet utlovar en ny årsbok 1978.

Lasse Linusson

I detta nummer medverkar

Martin Disteli, schweizisk tecknare (1802-44). Skapade en folkkalender där han spred aktuell politisk karikatyr och folklig fosterländsk historia i massupplaga. Se vidare FiB/K 8/77.

Lena Gonäs, fil dr i kulturgeografi. Har medarbetat i projektet "Arbetslivet i framtiden" som finansierades av sekretariatet för framtidsstudier. Arbetar nu på Arbetslivscentrum. *Tommy Hammarström*, journalist, författare: Skogsrike (Norstedts 1976) och Så länge skogen finns (PAN/Norstedts 1977). Miljöaktivist.

Torbjörn Holmgren, medlem i "Arkivet för folkets historia". Arbetar inom projektet "Arbetsreligions kultursyn" vid Göteborgs universitet.

Egon Erwin Kisch (1885-1948), journalist. En samlingsvolym med Kisch' texter utkom 1977: Bland pyramiderna och generaler (urval och efterskrift Ola Palmaer, PAN/Norstedts). På svenska finns också: Paradiset Amerika (1930) och Obehöriga äga ej tillträde (1935).

Ann-Sofie Källemark, docent i historia vid Uppsala universitet. Har forskat om familjens historia.

Jan Myrdal, skriftställare. Arbetar för närvarande med en serie program om karikatyrer tillsammans med Rune Hassner för Sveriges Radio/TV.

Svante Svensson, fil dr i fysik. Undervisar och forskar vid Fysiska institutionen vid Uppsala universitet. Verksam i Folket i Bild/Kulturfrent sedan starten.

Giunter Wallraff, tysk journalist känd för sina avslöjande reportage. En bok om hans tid som reporter på Bild-Zeitung har just utkommit på svenska: reporter hos Springer (Norstedts).

4 årgångar

av vår tidskrift har vi nu givit ut. Det har blivit en hel del artiklar om litteratur, historia, bildkonst och annat. Artiklar som är lika aktuella idag. Därför, kryssa för de nummer du är intresserad av, skicka in beställning samt namn och adress (Förr och Nu, Box 16 213, 103 24 Stockholm) eller betala in summan på pg 35 60 72-9. Nedan finns exempel på artiklar om

bildkonst

- ☐ 1/74 Utan måleri skulle grafiken stelna - Sven Ljungberg 5:-
- ☐ 1/75 Oscar Cleve - tidningstecknare 5:-
- ☐ 2/76 Svenolof Ehrén - bildmakare 5:-
- ☐ 3/76 Favorsky - grafiker i revolutionens Ryssland 5:-
- ☐ 2/77 Vägen till en ny konst - José Venturilli om kinesiska träsnitskonstnärer 10:-
- ☐ 1 Kalevalas trakter år 1894 - foton 10:-
- ☐ 3/77 Börje Veslén - mästare i det lilla formatet 10:-
- ☐ 4/77 Bilder från Asien - Gun Kessle nummer om 5 svenska konstnärer (Ljungberg, Cleve, Ehrén, Veslén, Kessle) 30:-
- ☐ Alla 9 numren av Förr och Nu 50:-